

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Bernd Heine – Grammaticalization (annotated translation)

(Komentovaný překlad odborného textu)

Bakalářská diplomová práce

Marie Nevludová

(česká – anglická filologie)

Vedoucí práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Olomouc 2017

Prohlášení o autorství:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškeré použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne:

Podpis:

Poděkování:

Děkuji doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D., za odborné vedení práce a cenné rady, jež dopomohly jejímu zpracování a Mgr. Michaelae Martínkové, Ph.D., za podnětné připomínky.

Obsah

1	O autorovi	6
1.1	Publikace	6
2	Gramatikalizace a její vývoj	8
2.1	Mechanismy gramatikalizace	9
3	Komentář k překladu	11
3.1	Odborný styl	11
3.2	Překlad odborného textu	15
4	Překlad	21
1.	Dřívější práce	21
2.	Struktura	25
3.	Hlavní výzkumné otázky	28
4.	Řecký θ a- budoucí čas	32
5.	Přenos pojmů versus kontext vyvolaný reinterpetací	35
6.	Vlastnosti struktury	37
7.	Terminologické problémy	42
8.	Závěrečné shrnutí	44
9.	Historická rekonstrukce	48
10.	Prognóza	50
5	Závěr	55
6	Anotace	56
7	Resumé	57
8	Použitá literatura	58

Úvod

Hlavním cílem této bakalářské práce je vytvořit relevantní překlad příspěvku *Grammaticalization*, který vyšel v monografii *The Handbook of Historical Linguistics* autora Bernda Heineho. Práce je rozdělena do dvou částí, a to teoretické a praktické, kterou tvoří překlad textu. Teoretická část kromě charakteristických prvků odborného stylu, přináší i základní informace o autorovi a stručně nastiňuje základní principy gramatikalizace.

První kapitola teoretické části seznamuje čtenáře s autorem příspěvku a stručně představuje jeho profesní život lingvisty a vysokoškolského profesora. A také neznámější publikace, které na téma gramatikalizace napsal.

Druhá kapitola obecně popisuje vývoj teorie gramatikalizace, a poté teoreticky vymezuje některé ze základních pojmů problematiky gramatikalizace, kterým se věnuje praktická část práce, neboť těchto pojmů a poznatků poté čtenář využije v rámci studování analytické části.

Třetí kapitola vymezuje funkční styl zmíněného textu, tedy odborného komunikátu, a charakterizuje nejdůležitější prvky na konkrétních příkladech vybraných z překládaného textu. V neposlední řadě budou popsány překladatelské postupy, které byly při převodu textu použity a problémy, se kterými bylo nutné se vypořádat. Pro tyto účely byla zvolena monografie od Petera Newmarka *A Textbook of Translation* (1988).

Praktickou část bakalářské práce poté tvoří překlad výše zmíněného článku *Grammaticalization*. Cílem této kapitoly je poskytnout relevantní překlad a vytvořit tak studijní materiál. Kapitola obsahuje poznámkový aparát, ve kterém jsou přeloženy anglické příklady značené arabskými číslicemi. Pro jednoznačnou orientaci čtenáře v textu jsou proto poznámky na konci překládané kapitoly označeny číslicemi římskými. Tato kapitola je také specifická svým číslováním jednotlivých oddílů, neboť z důvodu zachování originality textu bylo nutné zachovat číslování původního textu. Z tohoto důvodu bylo přistoupeno pouze k vlastnímu číslování hlavního nadpisu celé kapitoly.

1 O autorovi

Bernd Heine je jedna z nejvýznamnějších osobností v lingvistickém světě. Narodil se v roce 1939 v Morágu v dnešním Polsku, v současné době je emeritním profesorem na Institutu pro africká studia na Kolínské Univerzitě.

Během prvních let svého života se spolu se svými rodiči přestěhoval z východní Evropy do Německa, kde strávil podstatnou část svého života. Jeho studijní život později pokračoval na univerzitě v Hamburku a také v Kolíně, kde mu byl v roce 1967 udělen doktorský titul. Během svých doktorských studií poprvé navštívil v rámci odborných výzkumů Afriku, konkrétně pak Ghanu a Togo.

Po dvou letech strávených ve funkci odborného asistenta na Kolínské univerzitě v Kolíně ho jeho zájem o lingvistické problémy v Africe zavedl do Keni. Na univerzitě v Nairobi působil jako přednášející na oddělení lingvistiky a afrických jazyků, kde působil jako hostující profesor v letech 1975–1978.

Poté, co se v roce 1971 vrátil do Německa, přijal nabídku stát se přednášejícím na své alma mater v Kolíně. Během této fáze své kariéry strávil většinu času právě přednášením, které bylo přerušeno jen několika cestami do Afriky za účelem dalšího výzkumu. Mezi lety 1978–2004 zastával pozici profesora a ředitele na Kolínské univerzitě v Kolíně.

Od 90. let 20. století Heine také aktivně publikoval. Sbíráni odborného materiálu během cest po Africe se promítlo v jeho publikační činnosti. Ta zahrnovala jak samostatné monografie, tak kolektivní monografie a v neposlední řadě také příspěvky v odborných vědeckých časopisech.

Ke konci 20. století byl Bernd Heine již velmi známým a uznávaným odborníkem, o čemž svědčil jednak počet jeho nově vzniklých publikací, ale také množství univerzit, které navštívil jako hostující profesor. Za zmínku stojí například působení na standfordské, nebo darthmouthské univerzitě v Americe. V současné době působí Bernd Heine jako hostující profesor na univerzitě Guangdong v Číně, stále se velmi aktivně věnuje publikační činnosti a přednáší na významných konferencích či symposiích věnujících se lingvistice. (Heine, 2015)

1.1 Publikace

Během své profesní kariéry se Bernd Heine stal autorem mnoha odborných akademických prací, které vždy odrážely hlavní body jeho vědeckého zájmu. Jedná

se především o africkou lingvistiku, jazykový kontakt a gramatikalizaci, která je založena na změnách v gramatice.

Podíváme-li se blíže na dané téma, můžeme identifikovat několik nejdůležitějších publikací, které byly na základě jeho výzkumů vytvořeny. Jedná se zejména o titul nesoucí název *Grammaticalization: A Conceptual Framework*, (Heine, Claudi, Hunnemeier, 1991). Autoři zde hovoří o vývoji gramatických kategorií v kontextu pragmatických a kognitivních procesů. Vysvětlují nejdůležitější základy gramatikalizace a jsou zde také zohledněny předešlé modely používané před objevem gramatikalizace spolu s jejich vztahem k ní. Jsou zde rozebírány alternativní přístupy, které mohou být použity v rámci gramatikalizačních studií.

Pokračující výzkum v této oblasti dal v roce 1993 vzniknout navazující publikaci s názvem *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. (Heine, 1993). Studie obsažená v této knize předkládá domněnku, že jazyk jako celistvý subjekt nelze vysvětlit pouze na základě lingvistických proměnných. Zmíněné téma je také dále zahrnuto v díle *World Lexicon of Grammaticalization* (Heine a Kutevová, 2002). Tento titul, napsaný s Tanií Kutevovou, je sepsán formou slovníkových záznamů a pomáhá čtenářům z řad odborné veřejnosti zorientovat se v různých přístupech a také vztazích v rámci dostupných gramatických struktur. Další titul, který vznikl ve spolupráci s Tanií Kutevovou, se nazývá *The changing languages of Europe* (Heine a Kutevová, 2006) a týká se unifikačního procesu evropských jazyků.

Další oblast zájmu Heineho publikační aktivity se týká afrických jazyků. Jedná se například o titul *African languages: An introduction* (Heine a Nurse, 2000), který představuje všeobecný úvod do jazykovědy afrických národů. Monografie vznikla spoluautorstvím s Derekem Nursem. Znovu se tohoto tématu dále dotkli v roce 2008 s titulem *A linguistic geography of Africa*, (Heine a Nurse 2008), kde definovali čtyři základní lingvistické skupiny na africkém kontinentě a následně je detailně analyzovali.

Všechny výše zmíněné publikace byly zvoleny jen pro ilustraci jeho bohaté vědecké kariéry.

2 Gramatikalizace a její vývoj

Z historického hlediska se poprvé s pojmem gramatikalizace setkáváme v roce 1912 v článku francouzského lingvisty Antoiného Meilleta *L'évolution des Formes Grammaticales*. Jak již bylo zmíněno, pojem jako takový byl zaveden až v první polovině 20. století, nicméně už v 18. století se setkáváme se studiiemi pojednávajícími o tomto konceptu (Lehmann, 2015, s. 1). V následujících odstavcích se zaměříme na její nejdůležitější představitele.

Významný přínos spatřujeme v pracích německých lingvistů 19. století, kteří byli zastánci tzv. aglutinační teorie a názoru, že syntetické jazyky se vyvinuly z analytických (Lehmann, 2015, s. 3). Mezi představitele aglutinační teorie řadíme Augusta Wilhelma von Schlegela, Wilhelma von Humbolta a v neposlední řadě Georga von Gabelentze. Tvrdí, že gramatikalizace je vlastně spojením a výsledkem působení dvou odlišných tendencí. V první řadě se jedná o tendenci ke snadné artikulaci, přičemž druhý případ je dán tendencí ke zřetelnosti. Jelikož uvolnění ve výslovnosti přináší zvukové změny a ty stírají rozdíly mezi slovy, musí do procesu vstoupit formy nové a nahradit běžně známé funkce forem starých. Další z Gabelentzových poznatků v této oblasti se týká tvrzení, že tento proces nahrazování není lineární, ale spíše cyklický. Zatímco jiní odborníci ve stejné době zastávali názor, že proces evoluce evropských jazyků je spíše jakýmsi konečným článkem, tento německý lingvista trval na předpokladu, že je tomu naopak. Gabelentz byl přesvědčen, že gramatické formy jsou schopny opakovaně vznikat a tento proces je možné zaznamenat v jazyce za každých okolností (Hopper a Traugottová, 2003, s. 20).

Jak již bylo zmíněno, v roce 1912 byl pojem gramatikalizace poprvé představen v článku Antoiného Meilleta. Definicí gramatikalizace charakterizuje jako „[...] přechod od autonomního slova ke gramatickému elementu.“¹ (Meillet, 1912, In: Rossari, Ricci a Spiridon, 2009, s. 36)

Meilletův článek se stal později základem pro mnoho dalších prací na toto téma. Můžeme se v něm setkat se srovnávacími analýzami právě tohoto fenoménu s analogií, neboť Meillet je považoval za důležité faktory významně ovlivňující strukturu jazyka z gramatického hlediska.

¹ „The passage of an autonomous word, to the role of grammatical element.“

V druhé polovině 20. století se definice gramatikalizace objevila v článku *The Evolution of Grammatical Categories*, jehož autorem je polský lingvista Jerzy Kuryłowicz. Dle Campbella a Jandy je Kuryłowiczova definice „[...] i přes svou délku a nadbytečnost jednou z nejcitovanějších definic.“ (Campbell a Janda, 2001, s. 95) Tato definice tvrdí, že „[...] gramatikalizace spočívá v narůstajícím počtu morfémů, přecházejících z lexikálních do gramatických a z méně lexikálního do gramatičtějšího postavení, například z derivačních do flektivních tvarů.“² (Kuryłowicz, 1965, In: Campbell a Janda, 2001, s. 95)

V rámci historie se vývoj gramatikalizace značně posunul na konci 20. století také díky Berndu Heinemu, polskému lingvistovi, který se se svými publikacemi právě z tohoto období na téma gramatikalizace zařadil mezi významné odborníky.

2.1 Mechanismy gramatikalizace

Gramatikalizace probíhá standardně v podobě několika synchronně probíhajících procesů, které jsou spolu většinou velmi úzce spojeny a mohou se vzájemně ovlivňovat. Nemusí být ovšem pravidlem, že by všechny měly být nutně ve stejné fázi. U některých mechanismů je naopak žádoucí, aby byly v pokročilejším stádiu nežli jiné. Tyto mechanismy mají také dále vliv na ostatní lingvistické jevy vyskytující se v závislosti na daném prvku, přičemž mezi tyto „vázané“ jevy může patřit například slovosled.

Dané mechanismy gramatikalizace lze rozdělit dle jazykových rovin (Bybeeová, 2010):

- 1 Sémantická rovina
- 2 Pragmatická rovina
- 3 Morfosyntaktická rovina
- 4 Fonetická rovina

Prvním důležitým mechanismem, ke kterému dochází v rámci sémantické roviny, je desémantizace neboli sémantické vyprazdňování či také sémantické vyblednutí. Jak již tedy název napovídá, jedná se o ztrátu lexikálního významu daného slova ve prospěch významu gramatického. Ztráta bývá zpravidla jen částečná a nahrazená významem gramatickým. Tento jev je také Heinem (Traugottová

² „Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivati[onal]..formant to an inectional one.“

a Heine, 1993, s. 154) považován za jeden z těch, které se v procesu gramatikalizace objevují nejčastěji s tím specifickým, že desémantizace se vyskytuje ve spojení s dalším procesem, a to fonetickou erozí. Názory ostatních lingvistů se v tomto různí (Rainer a kol, 2013, s. 29) a jedná se tak o klasický příklad různorodého pohledu na problém gramatikalizace jako takový.

Mechanismem probíhajícím v pragmatické rovině je extenze neboli rozšíření (Heine a Narrog, 2011, s. 411). Rozšíření znamená, že při procesu gramatikalizace dojde k rozšíření jeho významové složky, tedy původní kontext jevu se změní.

V rovině morfosyntaktické je poté nutné také zařadit dekategoriizaci, (Ibidem, s. 413) pro kterou je typická ztráta vlastností kategorie původního jevu, a naopak získává vlastnosti jevu jiného. Prakticky si tuto změnu lze představit například u slovesa jako posun směrem k pomocnému slovesu.

V rámci fonetické roviny zde probíhá eroze, tedy redukce fonetického obsahu (Ibidem, s. 413). Tento mechanismus můžeme považovat za velmi proměnlivý, neboť k němu v procesu gramatikalizace nedochází vždy. Pokud se ovšem objeví, stává se nedílnou součástí pro pozdější fáze, tedy pro vyšší stupně gramatikalizace. Je nutno podotknout, že eroze není výlučně gramatikalizační proces, nýbrž se týká jazyka jako celku a v něm se vyskytuje ve dvou podobách. První se týká čistě fonetického obsahu a jeho změn, které mohou obsahovat například fonetické zjednodušení, ztrátu segmentálních vlastností (přízvuk, intonace) a jiné. Druhý typ eroze se týká celých částí větné stavby a je typický například pro starou angličtinu.

Výše jmenované procesy byly vybrány zejména kvůli své relevantnosti pro praktickou část práce (překlad vybrané stati) a také v neposlední řadě z toho důvodu, že se o jejich význam zajímal a detailně je zkoumal Bernd Heine. Pro účely této podkapitoly byl také ve většině případů použit jeho výklad gramatikalizačních procesů.

3 Komentář k překladu

3.1 Odborný styl

Dříve, než přistoupíme k překladu textu, považujeme za důležité jej charakterizovat a nastínit základní principy, kterými se daný text vyznačuje. V našem případě se jedná o text odborný: psaný a spisovný. Marie Čechová uvádí, že se jedná o styl, jehož funkcí je jasně předat sdělovanou informaci. Odborný styl se vyznačuje objektivností a potlačenou emocionalitou, v tomto případě je konotace znaku opomíjena. (Čechová, 2008, s. 209)

Jak uvádí Čechová, odborné komunikáty jsou zpravidla psané i mluvené žánry, nicméně v obou případech je formou projevu monolog. Užitím inkluzivního plurálu, který se v odborných textech často vyskytuje, můžeme docílit tzv. skrytého dialogu zahrnujícího jak mluvčího, tak čtenáře. Dalším znakem typickým pro odborný text je potlačení autorského subjektu. Toho bývá dosaženo užitím pasivních konstrukcí, nejfrekventovanější je pak opisné pasivum. (Čechová, 2008, s. 211)

Primárním slohovým postupem je postup výkladový a úvahový s promyšlenou kompozicí, která slouží čtenáři ke snadnějšímu pochopení textu. Velmi často se setkáváme s názorem, že odborný text má komplexní větnou stavbu, což má za následek obtížnější pochopení textu. Marie Čechová dané tvrzení vyvrací: „[...] syntaktická stavba odborných textů je odrazem složitosti hierarchie myšlenek a vztahů, které texty vyjadřují, proto se častěji mohou objevit delší věty a složitá souvětí.“ (Čechová, 2008, s. 215). Mimo jiné se odborný text dále vyznačuje logickou stavbou vět s užitím navazovacích formulí.

Galperin ve své monografii *Stylistics* poukazuje na další důležitý prvek odborného textu, a to nadměru citací a referencí. Jedná se o prvek, který je při první interakci s odborným textem velmi nápadný. (Galperin, 1981, s. 205) Citace v námi překládaném výchozím textu zabírají téměř 20 % z každé strany.

Slovní zásoba hraje v odborném textu nejdůležitější roli. Lze říci, že odborný styl utváří slovní zásoba, která je tvořena termíny. Termíny jsou nociónální pojmenování, která jsou neexpresivní. Užití termínů vede k jisté stereotypnosti a opakování slov. Knittlová zde nespatřuje žádné negativum, ba naopak, stereotypnost v lexiku považuje za výhodný jev v porozumění textu (Knittlová, 2010, s. 137). Typickým slovním druhem jsou substantiva a adjektiva. Mezi další zvláštnosti odborného stylu se řadí užívání slov přejatých.

Na níže uvedených příkladech z textu charakterizujeme základní rysy odborného stylu, které jsme popsali výše.

Užití pasiva:

Jak uvádí Knittlová, výhoda pasiva spočívá v tom, že nemusí specifikovat konatele. (Knittlová, 1990, s. 29) Celé sdělení je tedy soustředěno pouze na fakta, nikoli na autora textu. Užití pasiva je velmi časté jak v anglickém odborném stylu, tak i v českém. Ve výchozím textu se pasivních vět objevovala celá řada a rozhodli jsme se je přeložit taktéž trpným rodem.

Na následujícím příkladu si ukážeme možnost užití jak trpného, tak aktivního rodu.

It is based on the following assumption.

Je založeno na následujících poznatcích. Nebo Zakládá se na následujících poznatcích.

Finally, with regard to (iv), it has been observed that “grammaticalization theory” is not a theory.

A nakonec, s ohledem na (iv), bylo zjištěno, že “teorie gramatiklaizace” není teorií.

V několika případech byl anglický trpný rod převeden do aktiva, což v mnoha případech působí přirozeněji než trpný rod.

Fourth, a possible alternative factor can be seen in situations of extreme language contact.

Za čtvrté, další možný faktor pozorujeme v situacích extrémního jazykového kontaktu.

Autorský plurál:

V anglickém odborném stylu (Knittlová, 1990, s. 29) a tedy i v našem výchozím textu se vedle pasivních vět objevovalo vyjádření autorským plurálem „we“. Vzhledem k tomu, že užití autorského plurálu je velmi časté i v českém odborném stylu, rozhodli jsme se překládat dané věty identicky.

We will therefore be confined to a few claims that challenge cornerstones of grammaticalization theory.

Budeme tedy omezeni několika tvrzeními, která otrásají základy gramatikalizační teorie.

Slohový postup a navazovací formule:

Významným prvkem odborného stylu je jasná a logická návaznost vět. Toho je dosaženo užitím navazovacích slov nebo sousloví ve výchozím textu. Mezi nejčastější navazovací formule pak řadíme následující příklady, které se taktéž objevily ve výchozím textu: *furthermore (dále)*, *therefore (proto)*, *however (avšak)* a *thus (tak, tedy)*.

Při převodu textu jsme za velmi problematické shledali převod dlouhých souvětí, která autor velmi často používá. Proto jsme se rozhodli tato dlouhá, někdy i několik řádková souvětí rozdělit na několik kratších vět. K tomu, aby byla uchována logická návaznost, jsme použili navazovací formule. Výchozí text se také zakládá na popisu a výčtu jednotlivých příkladů, proto se v textu velmi často vyskytují řadové číslovky jako *first (za první)*, *second (za druhé)*, nebo spojení *with regard to (i)*, *with regard to (ii) (s ohledem na)*. Heine při svých analýzách používá často spojení *if ... then (pokud ... pak)*. Kontrastující věty pak uvozuje spojením *on one hand* a *on the other hand (na jedné straně, na druhé straně)*. Všechny tyto uvedené příklady se od českého překladu nijak neliší.

Nicméně některé navazovací vazby není možné přeložit do češtiny jednoslovně a museli jsme použít poněkud delší ekvivalent pro zachování návaznosti v textu.

Accordingly, grammaticalization is a process whereby expressions for concrete (= source) meanings are used in specific contexts for encoding grammatical (=target) meanings.

V souladu s tímto je gramatikalizace proces, ve kterém jsou výrazy pro konkrétní (=zdrojové) významy používány v určitém kontextu pro dekódování gramatických (= cílových) významů.

Technically, the grammaticalization of linguistic expressions involves four interrelated mechanisms:

Prakticky vzato, gramatikalizace lingvistických výrazů zahrnuje čtyři vzájemně se propojující mechanismy.

Hutnost vyjádření:

Další rysem anglického odborného stylu je hutnost vyjádření. Tento jev je charakteristický stručným vyjádřením, zejména používáním gerundijních, participiálních a infinitivních vazeb (Knittlová, 1990, s. 40). I přesto, že se v českém odborném stylu také objevuje jistá míra kondenzovanosti, je nutné dané vazby přeložit určitým slovesným tvarem. (Knittlová, 1990, s. 40)

Gerundijní konstrukce:

Pro překlad gerundií jsme zvolili vedlejší větu, v několika případech i zpřídavnělý přechodník.

There are, however, some body parts, mostly (but not exclusively) body parts referring to sexual organs, that tend to be avoided in many social contexts and instead be denoted by spatial concepts (e.g., (the thigh) in front, (the one) below).

Některé části těla, ve většině případů části označující pohlavní orgány, jsou v mnoha sociálních kontextech nahrazeny prostorovým výrazem (například „ta věc vepředu“ nebo „ta věc dole“).

Užití participií:

Participiální konstrukce jsme překládali jako zpřídavnělé přídavné.

Within the domain of tense, aspect, and modality, the following is a catalog of commonly observed processes.

Rámcem domény času, vidu a modality doplňuje následující seznam běžně pozorovaných procesů.

Infinitivní vazby:

Infinitivní vazby jsou pro anglický odborný styl velmi časté. Pro češtinu však může být tento překlad poněkud složitější. Případů, ve kterých anglickou infinitivní konstrukci můžeme převést na prostý infinitiv i v češtině, bylo ve výchozím textu minimum. Následujícím příkladem je převod infinitivu, kdy došlo k náhradě za vedlejší větu.

Once a form has acquired a new grammatical meaning, it tends to become increasingly divergent: it loses in categorial properties characteristic of its source uses, (...) to become more predictable in its text occurrence and, consequently, it tends to lose in phonetic substance (...).

Jakmile tvar získal nový gramatický význam, dochází zde k tendenci zvyšující divergenci: forma ztrácí vlastnosti, které se vyskytovaly v původním užití (...), tím se stává více předvídatelnou ve svém výskytu v textech a následkem toho forma ztrácí svou fonetickou podstatu (...).

Opakování:

Zatímco pro anglický styl je přirozené opakovat slovesa v jedné větě, pro češtinu toto působí kostrbatě a je dáována přednost jinému výrazu.

Some authors expressed dissatisfaction with the classical definition proposed by Kurylowicz (1965), proposing a more extensive use of the term.

Někteří autoři vyjádřili nespokojenost s klasickou definicí navrženou Kurylowicem (1965), a nabízejí mnohem širší uplatnění tohoto výrazu.

3.2 Překlad odborného textu

Grygová tvrdí, že z hlediska překladatelových schopností je méně náročný překlad odborného textu než beletristického. (Grygová, 2010, s. 203) K tomu, abychom mohli odborný text správně převést do cílového jazyka, je zapotřebí znát velmi dobře výchozí jazyk (v našem případě angličtina) a mít alespoň elementární znalosti týkající se obsahu a terminologie překládaného textu. Milan Hrdlička dokonce konstatuje, že nejlepší možnou variantou by bylo, kdyby překlad odborného textu vykonal odborník z dané sféry, čímž docílíme přesného užití termínů.

(Hrdlička, 2007, s. 66) Abychom docílili přesnosti při překládání termínů, danou problematiku jsme konzultovali s odborníkem s paní doktorkou Michaelou Martínkovou. Jelikož se jedná o odborný komunikát, je tedy text plný termínů a ty jsme se rozhodli překládat pomocí následujících překladatelských postupů:

Překladatelské postupy:

V následující kapitole si představíme základní překladatelské postupy, které byly použity při překladu výchozího textu. V monografii Jeremyho Mundaye *Introducing Translation studies, Theories and Applications* (2001) se dočítáme o různých překladatelských postupech. Pro naši práci jsme se rozhodli zvolit překladatelské postupy představené Peterem Newmarkem, které jsou dále rozpracovány v monografii *A Textbook of Translation* (1988). Newmark, zde rozšiřuje sedm tradičních postupů navržených Vinayem a Darbeletem. Co jsme shledali za obzvláště užitečné, je detailní popis s množstvím praktických příkladů. Níže si představíme několik příkladů, které jsme vybrali z překládaného textu. V závorce uvádíme originální názvy postupů a jejich překlad jsme převzali z diplomové práce Mgr. et Mgr. Ondřeje Klabala. (2014, s. 56–60)

1. Transference/výpůjčka (Transference): Nebo jako další variantu tohoto procesu uvádí Newmark transkripci. Slova, která jsou transkribována, jsou jména lidí, topografické a geografické názvy, názvy novin a periodik, názvy doposud nepřeložených literárních děl, divadelních her, filmů a institucí (Newmark, 1988, s. 81). Knittlová (2000, s. 14) dále uvádí, že při transkripci je nutné brát v potaz i *transliteraci*: tedy přepis jinou abecedou. Jako příklad uvádí přepis čínských jmen. Pro ukázkou předkládáme název čínské univerzity Guangdong.

Kromě výše uvedených příkladů, jsme se rozhodli transkribovat veškeré anglické příklady, které se v textu vyskytují pro zachování jejich primárního významu. V poznámkách pod čarou uvádíme jejich překlad.

Názvy jazyků: *Bantu languages – bantuské jazyky*

Teso – tesoština

Tswana – tswananština

Sotho – sothoština

SVO, VSO slovosled – v češtině se běžně tyto zkratky pro popis slovosledu používají.

Portmanteau morf – označení pro kumulativní morfém, které se nepřekládá a v české lingvistice se zřídka vyskytuje.

2. Naturalizace (Naturalization): Jedná se o proces, kdy slovo z výchozího textu nejprve převezme výslovnost, a poté morfologické vlastnosti cílového jazyka.

grammaticalization – gramatikalizace

functional categories - funkční kategorie

process – proces

phenomena – fenomén

synchronic and a diachronic – synchronní a diachronní

morphology – morfologie

morphosyntactic – morfosyntaktické

syntactic – syntaktické

phonetic – fonetické

pragmatic – pragmatické

metonymy – metonymie

desemanticization – desémanticizace

semantic reduction – sémantická redukce

deategorization – decategorizace

condensation – kondenzace

koalescence – koalescence

grammaticalization chain – gramatikalizační řetěz

3. Deskriptivní/Popisný ekvivalent (Descriptive ekvivalent): Jedná se o postup, kdy dané slovo je převedeno do cílového jazyka opisem neboli skrze vysvětlení.

The third phase of grammaticalization studies started in the 1970s and was initially connected with the paradigm of localism (Anderson 1971, 1973).

Třetí fáze studií o gramatikalizaci začala v 70. letech 20. století a byla spjata s paradigmatickým lokalismem (Anderson 1971, 1973). V češtině se bohužel zkrácená forma nevysktuje, tak jako v angličtině, museli jsme tedy přistoupit k opisné verzi.

Dalším příkladem je označení *serial verbs*. V textu jsme toto označení ponechali nepřeložené, jelikož se v češtině ekvivalent ani samotný jev nevysktuje. Jedná se o taková slovesa, jejichž konstrukce je jednovětná a zahrnuje několik na sobě nezávislých sloves. *Serial verbs* jsou velmi častá v korejštině.

Quotatives jsou taková slova, která uvozují přímou řeč. V cílovém textu, jsme proto použili termín *uvozovací slova*.

V případě následujícího příkladu se pod pojmem *open class* označují podstatná jména, přídavná jména a slovesa a pod *closed class* zase modální slovesa, příslovce, spojky, předložky a členy.

Open class and closed class items – lexikální a gramatická slova.

Název třetího oddílu se nazývá *Problems*, rozhodli jsme se použít delšího označení, a to *Hlavní výzkumné otázky*. Tento název jsme zvolili z důvodu charakteru daného oddílu.

Pro název *complement* máme český ekvivalent *doplňek*. V překládaném textu jsme zvolili označení *doplnění*, jelikož doplněk v angličtině označuje jiné skutečnosti než v češtině.

Jako jeden z procesů gramatikalizace, který Heine v textu uvádí, je vznik nových příklonek tedy *cliticization*. V překladu jsme tedy zvolili deskriptivní ekvivalent pro vyjádření tohoto termínu.

4. Kalk (Through translation): Tento postup je popisován jako druh výpůjčky s tím rozdílem, že se jedná o doslovný překlad originálu. Někdy může dojít při této metodě ke konfrontaci s původním významem slova.

grammatical (functional) categories – gramatické (funkční) kategorie

grammaticalization – gramatikalizace

lexical – lexikální

pragmatic – pragmatické

bleaching – vyblednutí

extension – rozšíření

layering – vrstvení

specialization – specializace

persistence – přetrvávání

semantic shift – sémantický posun

eeanalysis – reanalýza

obligatorification – obligatorifikace

5. Transpozice (Transposition): Tento postup zachycuje různé gramatické změny, ke kterým dochází v důsledku překladu do jiného jazyka. Mezi tento jev můžeme například zařadit přechylování ženských příjmení užitím koncovky *ová* (příklad z výchozího textu *Bybee-Bybeeová, Traugott-Traugottová, Kuteva-Kutevová*). Mezi další příklady Newmark (1988) uvádí změnu ze singuláru do plurálu nebo naopak. Anebo již zmíněné gerundijní sloveso, které je převedeno jako zpřídavnělý přechodník, či přeloženo vedlejší větou.

- a) Změna v čísle:

V následujícím příkladě dochází v cílovém jazyce ke změně v plurálu.

In some of the works (e.g., Traugott 1980), the main contribution of this field consists in offering new ways of reconstructing semantic change.

Hlavní význam (např. Traugottová 1980) některých prací spočívá v předložení nových způsobů transformování sémantických změn.

- b) Převod gerundií: viz kapitola *Odborný styl*.

6. Expanze (Expansion): Neboli rozšíření původního slova ve výchozím textu. V případě kreolského jazyka, kterým hovoří obyvatelé Surinamské republiky a je označován jako Sranan, se ekvivalentů v češtině objevuje několik např. surinamská kreolština, Sranan Tongo nebo Taki-Taki. (Light Point, 2014)

In some creoles, for example, locative adverbs of the lexifier language (e.g., English) have been reinterpreted as a verbs of state (e.g., Sranan).

Například v některých kreolských jazycích příslovce místa daného dominantního jazyka (např. angličtiny) jsou interpretována jako statická slovesa (např. surinamská kreolština).

7. Redukce (Reduction): Dochází k zúžení pojmu.

Family resemblance category - příbuznost

8. Zavedený překlad (Recognised translation): Jedná se o použití oficiálního, již zavedeného termínu, který je obecně uznávaný. Díky online encyklopedickému slovníku češtiny bylo možné následující termíny převést. (CzechEncy, 2017)

semantic bleaching – významové vyprazdňování

cline – kontinuum

lexifier language – dominantní jazyk

unidirectional – jednosměrný

divergence – rozštěpení

4 Překlad

18 Gramatikalizace

Bernd Heine

Gramatikalizace_i není jazyková teorie ani věda o tom, jak se jazyk mění, ale je chápána jako proces vzniku nových gramatických forem společně s jejich rozvojem v průběhu času, přičemž si současně klade za cíl také vysvětlit, proč k těmto gramatickým modifikacím došlo (viz oddíl 2). Gramatikalizace je definována ve své podstatě jako jednosměrný_{ii} proces_{iii} (viz oddíl 3).

Gramatikalizace je často popisována jako přechod od lexikálních po gramatické (=funkční) kategorie. Tento přístup zachycuje velké množství jazykových jevů, ale nepopisuje, co se odehrává ve vývoji gramatických kategorií. Naráží tedy na dva hlavní nedostatky. Prvním nedostatkem není ohraničenost procesu vývojem lexikálních forem, ale spíše gramatickými formami, které samy dávají vzniknout novým gramatickým formám. Aby mohlo dojít k procesu gramatikalizace, je zapotřebí, aby se jazykové jevy nacházely v konkrétním kontextu. Z toho důvodu bere tato teorie v úvahu pragmatické a morfosyntaktické prostředí, ve kterém se nachází. Zatímco gramatikalizace zahrnuje oba přístupy, jak synchronní tak diachronní, ve svém důsledku je proces gramatikalizace diachronní. V následujícím textu rozlišíme gramatikalizaci, která se vztahuje ke specifickému lingvistickému fenoménu a studiu/zkoumání gramatikalizace, která navrhuje popisy a vysvětlení tohoto fenoménu (viz oddíl 2).

1. Dřívější práce

V dějinách gramatikalizace můžeme rozlišit tři hlavní fáze. První z nich je spojována s pracemi francouzských a britských filozofů. Étienne Bonnot de Condillac tvrdí, že složitost gramatiky a abstraktní slovní zásoby se historicky odvíjí z konkrétních lexémů. Condillac (1746) předpokládá, že sufixy slovesných časů a další slovesné inflexe mají své kořeny v nezávislých slovech: pozdější spojení vedlo k slovesným časům a rodům. Některé zmínky o moderní teorii gramatikalizace můžeme nalézt také v dílech Johna Horneho Tooka (1857). Ve své práci, poprvé vydané v letech 1786 a 1805, dokazuje, že je jazyk ve svém „původním stádiu.“ Konkrétní a abstraktní jevy jsou odvozeny z těch konkrétních. Horne Tooke

považuje za klíčové pojmy „zkratky“ a „zkomoleniny,“ podstatná jména a slovesa nazývá „nezbytnými slovy,“ zatímco ostatní slovní druhy, jako například příslovce, předložky a spojky, jsou odvozeny z „nezbytných slov“ skrze zkratky a komolení.

Druhá fáze je spjata především s německými jazykovědci 20. století. Jedním z nejvýznamnějších představitelů byl Franz Bopp (1816) a (1833), který považoval přeměnu forem z lexikálních na gramatické jako nezbytnou součást principů komparativní gramatiky. Z jeho prací vzešlo mnoho zajímavých postřehů, přestože je spousta jeho příkladů, stejně jako tomu bylo u jeho předchůdců, etymologicky diskutabilních. Bopp byl nicméně první z lingvistů 19. století, pro které se gramatikalizace stala klíčovým pojmem (přestože sám termín gramatikalizace byl představen až mnohem později; viz níže). Dalšími představiteli této fáze byli August Wilhelm von Schlegel (1818), Wilhelm von Humboldt (1825), Franz Wüllner (1831), William Dwight Whitney (1875) a především Georg von der Gabelentz (1901).

Na přelomu století začal zájem o gramatikalizaci upadat. Až do roku 1970 se neudál žádný významný pokrok. Autoři, kteří využili poznatků o gramatikalizaci, jako například Kuryłowicz (1965) nebo Meillet (1912), který celou problematiku pojmenoval (francouzsky: *grammaticalisation*), byli indoeuropeisté, kteří využili poznatků o gramatikalizaci jako součásti metodologie historické lingvistiky, ale nepřišli s ničím, co by do konce 19. století nebylo známo.

Třetí fáze studií o gramatikalizaci začala v 70. letech 20. století a byla spjata s paradigmatickým lokalismem (Anderson 1971), (1973). Dle této školy jsou místní či prostorové výrazy základem slovníku a slouží také jako strukturální vzory pro další jazykové výrazy. Důležitější je však vývoj na počátku 70. let související s prací Talmyho Givóna, který předpokládal, že k pochopení jazykové struktury je potřeba mít znalosti o dřívějších fázích vývoje daného jazyka. Se svým sloganem „Dnešní morfologie je včerejší syntax,“^{iv}, který považoval za součást mnohem obecnější cyklické evoluce (viz oddíl 7), jak je nastíněno v (1), otevřel nové perspektivy pro chápání gramatiky (Givón, 1971, s. 12), (1979):

(1) Diskurz > Syntax > Morfologie > Morfofonemika > Nula

Během 70. a 80. let se objevilo mnoho studií, které se zabývaly morfoloickými změnami (viz např. příspěvky v Li 1977), jež byly založeny na následujících předpokladech:

- i Jazyk je produktem historického vývoje, a proto by se měl objasňovat v souvislosti s historickými událostmi, které jsou zodpovědné za jeho dnešní podobu.
- ii Zjištění o gramatikalizaci nabízí komplexnější vysvětlení než by mohly nabídnout studie zaměřené na synchronní přístup.
- iii Už od časů Condillaca, tj. od 18. stol., je uváděno, že vývoj gramatických kategorií je jednosměrný a vede od konkrétních/lexikálních k abstraktním/gramatickým významům (Traugottová, 1980; Heine a Rehová, 1982, 1984; Lehmann, 1982; Bybeeová, 1985).

Zatímco prakticky všichni autoři držící se tohoto vzoru zastávají stejný obecný přístup, dle kterého je gramatikalizace definována jako vývoj z lexikálních struktur na gramatické a z těch pak na ještě gramatičtější, vzniklo i široké množství dalších názorů a teoretických zaměření. V některých pracích (např. Traugottová 1980) spočívá hlavní význam v předložení nových způsobů transformování sémantických změn. V dalších dílech je gramatikalizace chápána jako prostředek k popisu a vysvětlení struktury gramatických kategorií napříč jazyky (Bybeeová 1985, Bybeeová a kol. 1991, 1994). Jiní navrhuji, aby byla gramatikalizace považována za synonymní nebo téměř synonymní ke slovu gramatika: obzvlášť Hopper (1987) pokládá gramatikalizaci nebo vyvíjející se gramatiku za opakující se proces, který slouží k vytváření diskurzů a zahrnuje nepřetržitý pohyb směrem ke struktuře. Nakonec jsou i takoví, kteří považují gramatiku za výsledek vzájemného působení mezi porozuměním a komunikací. Gramatikalizace dle jejich názoru poskytuje nástroj pro rekonstrukci některého z extralingvistických základů gramatiky (Heine a kol. 1991; Heine, 1997b).

Rozmanitost názorů, které byly vyjádřeny na téma gramatikalizace, je reflektována v použité terminologii: někteří autoři raději používají pojem „gramaticizace“, nebo „gramatizace“ namísto „gramatikalizace“. Navíc existují také značné rozdíly v pojetí tohoto termínu. Pro některé je „gramatikalizace“ pouze ekvivalent pro „gramatickou formu“. Mnoho z těchto autorů zastává názor, že

jazyk X gramatikalizoval dativ, což je zhruba ekvivalentní k vyjádření, že v jazyku X existuje gramatická forma pro tento pád.

V současnosti je k dispozici mnoho knih a článků, ať už jako monografie (Traugottová a Heine, 1991a, 1991b; Heine a kol., 1991; Hopper a Traugottová, 1993; Pagliuca, 1994; Ramatová a Hopper, 1998) nebo jako aplikace výsledků zkoumání na jeden konkrétní jazyk např. (Kilian-Hatz, 1995) na jazyk baka, (Sun, 1996) na čínštinu; (Diewaldová, 1997) na němčinu. Kromě toho je mnoho prací věnováno gramatikalizaci konkrétních aspektů gramatiky, jako například slovesný čas a rod (Dahl, 1985; Brintonová, 1988; Bybeeová a Fleischmanová, 1995; Bybeeová a Dahl, 1989; Fleischmanová, 1995; Bybeeová a kol., 1994; Kutevová, 1998), modalita (Traugottová, 1989; Bybeeová a Fleischmanová, 1995), evidenciálnost (Willett, 1988), pomocná slovesa (Heine, 1993) a (Kutevová, 2001), spona (Devitt, 1990; 1994), serial verbs (Givón, 1975) a (Lord, 1993), ukazovací zájmena (Diessel, 1999), určité členy (Greenberg, 1978; Himmelmann, 1997), neurčité členy (Givón, 1981; Heine, 1997b, s.66–82), neurčitá zájmena (Haspelmath, 1997a), anafory (Givón,1976; Frajzyngier, 1987), zvrtná zájmena (Kemmerová, 1993; König a Siemund, 2000; Schladt, 2000; Heine, 2000), trpný rod (Haspelmath, 1990), příslovce času (Haspelmath, 1997b), infinitivy (Haspelmath, 1990), uvozovací slova (Ebertová, 1991; Saxenová, 1998, 1995; Guldemann, 2001), podřadící spojky (Genettová, 1986; 1991; Traugottová, 1985; 1986; König, 1985, 1988; Hopper a Traugottová, 1993, s. 176n.), doplňky (Ransom, 1988), vztažné věty (Lehmann, 1984), číslovky (Heine, 1997b, s. 18–34), komparativy (Heine, 1994; 1997b, s. 109–30), prostorové výrazy (Svorová, 1994; Heine, 1997b, s. 35–65) nebo posesiva (Heine, 1997a).

Nejnovější práce ukazují, že studie o gramatikalizaci jsou stejně významné i pro chápání jazykových změn při extrémním jazykovém kontaktu a neobvyklém jazykovém přenosu. Existuje mnoho studií o gramatikalizaci v kreolštině a pidžinu (viz např. Sankoff a Brown, 1976; Arends, 1986; Plag, 1992; 1993, další; Baker a Sylea, 1996; Bruynová, 1995; 1996; Huber, 1996; Mufwene, 1996; Poplack a Tagliamonte, 1996; Romainová, 1995; 1999), přičemž tyto studie ukazují (s některými výjimkami, srov. Bruynová, 1996; Plag a další), že se gramatické kategorie v těchto jazycích vyvíjejí podle stejných linií jako jazyky s „přirozeným“ přenosem.

2. Struktura

Jak bylo dříve zjištěno, teorie gramatikalizace je teorií v tom smyslu, že vysvětluje, jak a proč gramatické kategorie vznikají a vyvíjejí se. Toto zjištění je založeno na následujícím předpokladu: hlavním cílem gramatikalizace je úspěšná komunikace. Z tohoto důvodu spočívá nejvýznamnější strategie ve využívání jazykových forem pro konkrétní, lehce přístupné významy a/nebo jasně vymežitelné výrazy pro vyjádření méně konkrétních, hůře dostupných a hůře vymežitelných významových obsahů. Proto jsou lexikální nebo méně gramatikalizované jazykové výrazy využívány pro vyjádření více gramatikalizovaných funkcí.^v V souladu s tímto je gramatikalizace proces, ve kterém jsou výrazy pro konkrétní (= zdrojové) významy používány v určitém kontextu pro kódování gramatických (= cílových) významů. Tento proces má množství důsledků, kterými je daná struktura narušená. Technicky zahrnuje gramatikalizace jazykových výrazů čtyři související mechanismy:^{vi}

- i desémantizaci (nebo „bleaching“, sémantická redukce): ztráta významu;
- ii rozšíření (nebo obsahové zobecnění): použití v nových kontextech;
- iii dekategorizace: ztráta morfosyntaktických vlastností charakteristických pro původní formu, obsahující ztrátu nezávislého postavení ve slově (tvorba příklonek, afixace);
- iv eroze (nebo „fonetická redukce“) ztráta fonetické podstaty.

Každý z těchto mechanismů se zabývá jiným aspektem jazykových plánů: (i) souvisí se sémantikou, (ii) s pragmatikou, (iii) s morfosyntaxí a (iv) s fonetikou. Přestože tři z těchto mechanismů zahrnují ztrátu určitých vlastností, můžeme pozorovat i jistý zisk: stejným způsobem, jakým jazykové prostředky, které projdou gramatikalizací, ztrácí sémantickou, morfologickou nebo fonetickou podstatu, nabývají charakteristické vlastnosti tím, že mohou být používány v nových kontextech (srov. (ii)). V některých případech je tato změna tak značná, že je nový význam takřka nepodobný tomu původnímu. Žádný z těchto mechanismů není omezen pouze na gramatikalizaci (viz Newmeyer, 1998; Campbell, 2001a), ale vzhledem k tomu, že společně utváří základ gramatikalizace, můžeme říci, že tvoří dílčí části jednoho obecného procesu.

Každý z těchto mechanismů vyvolává určitý vývoj, který může být popsán jako třífázový model zvaný „překrývající model“ (Heine, 1993, s. 48–53). Jednotlivé fáze jsou:

- i Existuje lingvistický výraz A, který je vybrán pro gramatikalizaci.
- ii Tento výraz dostane nový význam B a mezi oběma existuje určitá dvojznačnost.
- iii Nakonec výraz A vymizí a existuje pouze výraz B.

Výsledkem tohoto procesu je gramatikalizace utvářející řetězcovou strukturu (viz oddíl 5). Je potřeba mít na paměti, že ne všechny případy gramatikalizace končí stadiem (iii). Může se stát, že se proces zastaví u stadia (ii), jakmile však dojde ke stadiu (iii), B se na základě konvence změní v novou gramatickou kategorii.

Desémantizace pramení z užívání forem pro konkrétní významy, které jsou v daném kontextu reinterpretovány jako abstraktnější gramatické významy (detailnější popis viz oddíl 5). Zatímco je tento termín obecně považován za výraz označující ztrátu lexikálního obsahu, proces desémantizace je stejně častý u případech, kdy dochází ke ztrátě jedné či všech gramatických funkcí. Například inflexe podstatných jmen ve staré švédštině byla typická pro portmanteau (kumulativní) morfémy, které vyjadřovaly současně rod, číslo a pád. V tomto případě měla při vývoji moderní švédštiny desémantizace vliv na ztrátu pádu (Nordeová, 2011, s.243).^{vii}

Termín „rozšíření“ byl představen Harrisovou a Campbellem (1995; viz také Campbell, 2001a, s.142–143). Zatímco tito autoři zdůrazňují syntaktický projev daného mechanismu, jeho pragmatické použití nás limituje: budeme předpokládat, že se rozšíření projevuje v případech, kdy může být výraz použitý v kontextech, ve kterých dříve nemohl být používán.^{viii}

Jakmile slovo nabude nového gramatického významu, má sklony být čím dál tím více odlišné: ztratí vlastnosti kategorií charakteristické pro jeho původní význam. A proto podstoupí dekategoriizaci a bývá používáno častěji a ve více kontextech, jeho výskyt je předvídatelnější a následkem toho má sklony ke ztrátě fonetické substance, a proto podstoupí erozi. Rozšíření, dekategoriizace a eroze jsou tedy součástí procesu gramatikalizace, a proto předem předpokládají desémantizaci^{ix} (srov. Haspelmath, 1999, s. 1062). V dřívějších fázích gramatikalizace můžeme pozorovat změnu z méně k více gramatických významům,

ačkoliv s touto změnou nejsou zatím znatelné žádné pragmatické, morfosyntaktické ani fonetické změny (viz příklady níže).

Následující příklad ze svahilštiny zobrazuje dopad těchto mechanismů. Jako mnoho jiných jazyků (viz Bybeeová a kol., 1991), svahilština gramatikalizovala slovesa vyjadřující vůli, která nyní vyjadřují budoucí čas. Příklad (2a) ukazuje lexikální použití slova *-taka* „want“,³ zatímco (2b) znázorňuje jeho užití pro vyjádření budoucnosti ve vztažné větě. V hlavní větě byl tento výraz zredukován na pouhé *-ta-* (2c). Výsledek desémantizace je ten, že lexikální význam slovesa „vybledl“. Původně lexikální sloveso, obvykle vyžadující referenta životného rodu, se svým užitím rozšířilo a nyní je možné jej používat i u neživotných podmětů (viz rozšíření). V souladu s jeho použitím při vyjadřování budoucího času podleho *-taka* dekategoriizaci: ztratilo nejen svůj status nezávislého slova, ale i většinu slovesných vlastností a stalo se předponou hlavního slovesa. *-taka* také podstoupilo erozi, když bylo fonologicky redukováno na *-ta-* v hlavní větě (ale udrželo si původní celou formu ve vztažných větách, viz výše):

(2) Swahili (Bantu, Niger-Congo)⁴

- a. a- taka ku- ja
C1: PRES_x - want INF- come
“He wants to come”⁵
- b. a- taka- ye ku- ja
C1- FUT- C1: REL infinitive- come
“he who will come”⁶
- c. a- ta- ku- ja
C1- FUT- INF- come
“He will come”⁷

Jak již bylo řečeno, existují také výhody plynoucí z užití výrazu v novém kontextu, které mohou vyvažovat případné ztráty vlastností. Mimo to vyžaduje gramatikalizace určitý kontext, a proto byla popsána jako výsledek pragmatického

³ *chtít*

⁴ Svahilština (Bantuské, Nigerokonžské jazyky):

⁵ *On chce přijít.*

⁶ *On, který přijde.*

⁷ *On přijde.*

úsudku, pragmatického obohacení, posílení či konverzační implikatury (Hopper a Traugottová, 1993, s. 163–77), případně také kontextem vyvolaná reinterpretace (viz oddíl 5).

Jak bude níže (v oddíle 5 a 6) specifikováno, tato struktura má mnoho dopadů na vývoj a uspořádání gramatických kategorií. V průběhu let byla navržena řada modelů a popisů, které se těmito dopady zabývaly.

3. Hlavní výzkumné otázky

Práce pojednávající o gramatikalizaci jsou předmětem mnoha kritických diskuzí. Někteří autoři vyjádřili nespokojenost s klasickou definicí navrženou Kuryłowiczem (1965), která nabízí mnohem širší uplatnění tohoto výrazu. Například Traugottová (další oddíl) navrhuje definovat gramatikalizaci jako „vývoj konstrukcí [...], které rozvíjíme do gramatičtějšího materiálu“. Jak bylo popsáno v úvodu této kapitoly, vývoj gramatických jevů je utvářen formami, ve kterých tyto jevy probíhají. Gramatikalizační procesy, které byly prozatím rozpoznány, byly popsány bez dalšího odkazu na konstrukci. Na druhou stranu nenacházíme doposud přesvědčivé příklady, které by tvrdily, že případy gramatikalizačních procesů mohou být definovány výhradně na základě konstrukcí bez odkazu na formu-význam jevů probíhající v daném procesu.

I přes nepřehledné množství publikací pojednávajících o gramatikalizaci, čelí tato teorie stále značné kritice. V poslední době se teorie gramatikalizace stává terčem kritiky (Newmayer, 1998; Campbell, 2001a; Campbell a Janda, 2001; Janda 2001 a Nordeová, 2001). V této práci se zaměříme na poukázání množství slabin a nedopatření, které byly nalezeny v předchozích analýzách o gramatikalizaci. Je samozřejmé, že v takto krátké práci se nemůžeme věnovat všem problémům a názorům, které kdy byly v souvislosti s teorií gramatikalizace vyřčeny. Proto jsme omezeni několika tvrzeními, která otřásají základy této teorie a jejichž znění je následující:

- i Ne všechny gramatické změny se dějí v důsledku gramatikalizace.
- ii Gramatikalizace není jednosměrná.
- iii Gramatikalizace není distinktivní proces.
- iv „Gramatikalizační teorie“ není teorie.

S ohledem na (i), nejnovější výzkum ukázal, že gramatická změna zahrnuje činitele, kteří nejsou zahrnuti v gramatikalizační teorii viz (Newmeyer, 1998; Campbell, 2001a; Janda, 2000; Joseph, 2001a; Nordeová, 2001) a budoucí práce se jimi budou muset zabývat mnohem detailněji. Většina tohoto výzkumu se zabývá nejnovějšími etapami gramatikalizace, a to obvykle (ale ne výhradně) ve stadiích, kde gramatické formy dosáhly afixálního postavení. V tuto chvíli je nutná komparativní analýza, která by dopomohla k pochopení charakteru těchto činitelů.

S ohledem na (ii) byly vyjádřeny pochyby, zda je gramatikalizace opravdu jednosměrný proces, a byla nalezena řada příkladů odporujících této tezi, viz zejména (Joseph a Janda, 1988; Campbell, 1991; 2001a; Ramat, 1992; Frajzyngier, 1996; Janda, 2001; Joseph, 2001a; Nordeová, 2001) a hlavně (Newmeyer, 1998, s. 260n.). Nicméně jak většina badatelů^{xi} přiznala, tyto případy jsou ojedinělé v porovnání s případy, které tuto hypotézu potvrzují srov. (Joseph a Janda, 1988, s. 198–200; Harrisová a Campbell, 1995, s. 338; Newmeyer, 1998, s. 275–278; Haspelmath, 1999). Důležitější je nicméně absence důkazů „úplného navrácení gramatikalizace“⁸ srov. (Newmeyer, 1998, s. 263; Nordeová, 2001; Janda 2001, s. 294–295). Například ve staré angličtině podstatné jméno *lic*⁹ bylo gramatikalizováno do denominálního adjektivního sufixu *-ly* v novodobé angličtině (Joseph, 2001, s. 164). Je nepravděpodobné, že užití sufixu *-ly* se někdy navrátí do původního významu, případně znovu nabude sémantického významu ‘body’¹⁰, morfosyntaktické vlastnosti podstatného jména (jako například status argumentu, schopnost vázat na sebe modifikátory a tvořit množné číslo), či znovu nabude plnou fonetickou podobu, jakou kdysi mělo.

Za druhé, většina zmiňovaných protiargumentů je unikátních v tom, že neslouží k popisování vzniku a vývoje gramatických kategorií v jiných jazycích. Bylo například vypořádáno, že pádové skloňování, v tomto případě genitivní sufix, nemůže být příklonkou. Tento vývoj je idiosynkratický^{xii} nejen v rámci jednoho jazyka, ale i univerzálně mezi více jazyky, jelikož neexistuje žádná obecná souvislost v tom smyslu, že například sufixy druhého pádu se pravidelně stávají příklonkami v mnoha různých jazycích. Pokud taková změna nastane v rámci jednoho jazyka,

⁸ Ve výchozím textu použito spojení *complete reversal of grammaticalization*, což znamená, že jakmile forma získala nový význam, nedošlo již k navrácení zpět ke starému významu.

⁹ *tělo*

¹⁰ *tělo*

je to z toho důvodu, že zahrnuje oddělené případy v rámci daného jazyka a nenacházíme zde žádné obecné pravidlo, při kterém se celé paradigma pádových sufixů mění na příklonky.

Za třetí, výjimky mohou být často považovány za odkaz k alternativním komunikačním vlivům, vztahujícím se k sociálním, psychologickým a kulturním podmínkám utvářejícím jazyk. Za jednu z těchto výjimek můžeme považovat užití eufemismů. Například běžné užití konkrétních/lexikálních významů dává vzniknout abstraktnějším/gramatickým kategoriím. Slova označující části těla podstoupí proces gramatikalizace a stanou se tak ukazateli místních výrazů, kde například podstatné jméno 'back'¹¹ je gramatikalizováno do slova 'behind' nebo 'in back of'¹² (viz oddíl 8).^{xiii} Některé části těla, ve většině případů části označující pohlavní orgány, jsou v mnoha sociálních kontextech nahrazeny prostorovým výrazem (například „ta věc vepředu“ nebo „ta věc dole“). V mnoha jazycích tento jev vedl k reverzní gramatikalizaci, což znamená, že vyjádření prostoru nebo ukazatele nahradilo termín pro části těla. Podobnou motivaci, ale rozdílný výsledek, vyvolala změna německého modálního slovesa *müssen* 'to have to'¹³ do plnovýznamového slovesa ("answer a call of nature"¹⁴ Janda 2001, s. 313). Dalším faktorem je sociokulturní kontext, ve kterém gramatikalizace nastává (viz Burridgová, 1995) například modální sloveso „vylepšené“ do lexikálního slovesa v pensylvánské němčině).¹⁵

Dalším popsaným jevem je rozšíření, kdy gramatické kategorie ztrácejí své funkční vlastnosti, ale zachovávají si svou morfológickou formu, která se stává ve svém užití funkční. Výsledkem je, že flektivní afixy mohou být regramatizovány do derivačních (Lass, 1990; Nordeová, 2001, s. 244n).

Za čtvrté můžeme další možný faktor pozorovat v situacích extrémního jazykového kontaktu. V některých kreolských jazycích byla příslovečná určení místa daného dominantního jazyka (např. angličtiny) interpretována jako statická slovesa (např. v surinamské kreolštině). Přeměna lexikálních slov (např. sloves) na slova gramatická (např. příslovce) je v procesu gramatikalizace častým jevem. Tato změna

¹¹ *záda*

¹² *za nebo vzadu*

¹³ *muset*

¹⁴ Idiom *answer a call of nature*, volně přeloženo *vyslyším volání přírody*, ve smyslu, že si musíme odskočit.

¹⁵ Ve výchozím textu *Pennsylvania German*. Pensylvánská němčina je varianta němčiny, kterou mluví potomci původních přistěhovalců z Německa a Holandska v dnešní Pensylvánii.

je spojená se zvláštními okolnostmi příznačnými pro vznik kreolštiny viz (Plag, 2002).

S ohledem na (iii) gramatikalizace není distinktivní proces zejména z toho důvodu, že hlavní mechanismy, které ji charakterizují: desémantizace, rozšíření, dekategoriace a eroze (viz oddíl 2), mohou být nalezeny i v jiných jazykových změnách (Newmeyer, 1998, s. 248n; Campbell, 2001a; Janda, 2001). Tento názor je neoprávněný hned z několika důvodů. Prvně je hlavním cílem gramatikalizace vysvětlit, proč gramatické formy vznikají a vyvíjejí se. Tyto čtyři mechanismy nám k tomuto vysvětlení dopomáhají. Proto bez ohledu na to, jak by měl takový distinktivní proces vypadat, jsou tyto mechanismy a způsob, jakým jsou propojeny, součástí stejné struktury (viz oddíl 4).

Druhým důvodem je fakt, že gramatikalizace je sémantický proces. Desémantizace pramení z užití výrazu s konkrétními významy, které jsou v určitých kontextech interpretovány jako struktury s abstraktnějšími a gramatičtějšími významy. Vzhledem k nabytí nových forem novým gramatickým významem dochází k vzdálení se jejich starému užití současně s použitím v novém kontextu (rozšíření). Ztráta charakteristických vlastností pro danou kategorii vede k dekategoriaci, což má za následek, že je slovo používáno častěji, stává se předvídatelným a následně ztrácí svou fonetickou podstatu. Tyto čtyři mechanismy nejsou tedy závislé na sobě, desémantizace předchází a je zodpovědná za dekategoriaci a erozi (viz oddíl 2). V mnoha jazycích předložky mají jednoznačně gramatické funkce a stále své morfosyntaktické vlastnosti příslovečných určení (srov. anglické *in spite of*,¹⁶ *in front of*,¹⁷ *with respect to*,¹⁸ atd...) a pomocná slovesa časová a způsobová se chovají po morfosyntaktické stránce jako lexikální slovesa i přesto, že ztratila svou lexikální sémanticitu a slouží jako gramatické kategorie (srov. anglické *be going to*,¹⁹ *used to*,²⁰ *keep (doing)*,²¹ etc.). Došli jsme tedy k závěru, že gramatikalizace je distinktivní proces, který dává vzniknout novým gramatickým formám.

Nakonec s ohledem na (iv) bylo zjištěno, že „gramatikalizační teorie“ není teorie, viz hlavně (Newmeyer, 1998; Campbell, 2001a). Pro většinu studentů zkoumajících gramatikalizaci tato otázka není a nebyla problémem vzhledem k tomu,

¹⁶ *i přes to*

¹⁷ *před*

¹⁸ *s ohledem na*

¹⁹ Vyjadřuje budoucnost.

²⁰ Vyjadřuje děj, který jsme v minulosti dělali, ale už neděláme.

²¹ Vyjadřuje činnost, kterou neustále děláme.

že jejich zájem leží v popisu gramatických změn a jejich aplikaci pro lepší pochopení jazyka, a nikoli v tom, zda je gramatikalizace teorie. Nicméně dle oddílu 2 existuje něco, co můžeme nazývat teorií gramatikalizace.

4. Řecký θ a- budoucí čas

Především Brian Joseph (2001a, s. 178–83) tvrdí, že „neexistuje žádný gramatikalizační proces“ a argumentuje mj. také příkladem řeckého θ a-budoucího času. Vezmeme si jej za příklad a budeme pomocí něj testovat, zdali je gramatikalizace diskontinuitivní proces.^{xiv}

Ve zjednodušené podobě můžeme říci, že proces gramatikalizace zahrnuje tři hlavní stádia, jak můžeme vidět v (3). První z těchto stádií je charakteristické pro klasickou a ranou fázi post-klasické řečtiny, kde se sloveso *thélo* (vyjadřující vůli) neboli ‘want to’²² objevovalo jako hlavní (lexikální) sloveso s infinitivním doplněním srov. (3a). Tento výraz se objevuje v současné řečtině v trochu modifikované podobě, zároveň se však vyvinulo do naprosto jiného slova, jak můžeme vidět v příkladu (3b). Zde hlavní (lexikální) sloveso vyjadřující vůli podstoupilo „sémantickou změnu“ (tedy desémantizaci) a nabylo „více auxiliární a gramatický význam vyjadřující budoucnost“ (Joseph, 2001a, s. 180).^{xv} Budoucí čas se v moderní řečtině vyvinul po značném vývoji zahrnujícím pravidelnou zvukovou změnu, „reanalýzu“ a analogické zobecnění sandhi variant. Někdejší sloveso vyjadřující vůli (konvencionalizováno ve formě třetí osoby singuláru *thélei*) přetrvává jako slovesná předpona θ a (přestože není psána dohromady s lexikálním slovesem), zatímco někdejší infinitivní doplněk nabývá roli hlavního slovesa doplněného o inflekcí vyjadřující osobu, srov. (3c):

(3) Greek²³ (Joseph, 2001, s. 178–83, tento svazek):²⁴

- a. *thélo*: *gráphein*.
want:1SG write: INF
“I want to write”²⁵
- b. *thélo*: *gráphein*.

²² *Chítí*.

²³ *Řecky*

²⁴ Ve výchozím textu použito *volume*, odkazuje na publikaci *The Handbook of Historical Linguistics*.

²⁵ *Chci psát*.

- 1SG. write: INF
 “I will write”²⁶
- c. θa yráfo.
 FUT write:1SG
 “I’ll be writting”²⁷

S ohledem na následující vlastnosti se jeví, jako bychom se zabývali stejným procesem, který jsme nastínili v případě svahilštiny v (2):

- i Existuje struktura [chtít + doplnění], která se skládá z volního slovesa a infinitivního doplnění.
- ii Volní sloveso podstoupí desémantizaci, ztratí svůj lexikální význam a stane se ukazatelem budoucího času.
- iii Volní sloveso podstoupí dekategorizaci: ztratí vlastnosti slovesa, má přesně danou pozici a nemůže být invertováno a vázat na sebe příklonky a afixy.
- iv Kromě toho ztrácí volní sloveso svůj význam a stává se z něj slovesná předpona.
- v Volní sloveso podstoupí erozi: původně dvojslabičné slovo se mění v jednoslabičný ukazatel času a je „odpřízvučněno“, což znamená, že ztrácí schopnost nést přízvuk.^{xvi}

Řečtina i svahilština (nebo i angličtina v budoucím čase vyjádřeném pomocí *will*) jsou pouze malou hrstkou z obrovského množství případů, kdy bylo volní sloveso ‘want’ gramatikalizováno do ukazatele budoucího času, více příkladů viz (Bybeeová a kol., 1991). Shrneme-li dané poznatky, řecký θa-budoucí čas je všeobecně uznávaný příklad gramatikalizačního procesu. To, že se jedná o distinktivní proces, značí například fakt, že proces desémantizace předcházel a také způsobil rozšíření významu, dekategorizaci a erozi viz (Joseph, 2001a, s. 183, tento svazek).²⁸

Je samozřejmé, že výše uvedené schéma je jen obecným nastíněním tohoto procesu a nebere v potaz některé aspekty idiosynkratického vývoje doprovázejícího

²⁶ *Napíšu.*

²⁷ *Budu psát.*

²⁸ Ve výchozím textu *this volume*. Odkazuje na další příspěvky v monografii *The Handbook of Historical Linguistics*.

vznik řeckého *θa*-budoucího času, který byl pečlivě popsán v práci Josepha (2001a). Dané schéma nicméně poskytuje odpovědi na otázky, které nemohou být uspokojivě zodpovězeny žádným jiným teoretickým rámcem, o němž víme. Následující otázky jsou příklady (srov. oddíl 2): (i) Proč se tento proces vůbec odehrává? (ii) Proč zahrnuje stejné lexikální sloveso ('want')²⁹ a stejnou strukturální charakteristiku, které byly zpozorovány ve svahilštině a mnoha dalších jazycích? (iii) Proč proces zahrnoval přeměny lexikálního slovesa na předponu slovesného času neboli proč je nepravděpodobné, že by zahrnoval změnu v opačném směru, tedy z předpony na lexikální sloveso?

Tento příklad nám může pomoci s řešením dalšího problému kritiků gramatikalizační teorie. Problémem je to, že tato teorie vede k „začarovanému kruhu“ a tím “zpočátku opodstatněná rekonstrukce uplatněním určitého principu (gramatikalizace) nemůže později poskytnout nezávislé potvrzení téhož principu (Janda, 2001, s. 271) viz také (Newmeyer, 1998). Tento argument je relevantní pouze u jazyků, které dříve nebyly písemně zaznamenány, tedy kde rekonstrukce procesu gramatikalizace spoléhá výhradně na synchronní důkazy. Budeme předpokládat, že svahilština patří do této kategorie (přestože existují dřívější dokumenty psané arabsky). Na základě historického důkazu je možné zaznamenat, že se řecký *θa*-budoucí čas a anglický *will*-budoucí čas vyvinuly dle stejných obecných pravidel:^{xvii} (i) volní sloveso sloužící jako hlavní sloveso bylo gramatikalizováno do ukazatele budoucího času a původně slovesný doplněk na sebe převzal roli hlavního slovesa; (ii) tento proces vede k dekategoriaci (ztrátě statusu slovesa) a erozi (redukci formy, ztráty přízvuku; srov. anglické *will* > `ll).

Fakt, že je naše rekonstrukce svahilského *-ta*-budoucího času správná, naznačuje i vnitrojazykový důkaz. Jak jsme zaznamenali na příkladech svahilštiny v oddílu 2, ukazatel budoucího času si ponechal svou plnou formu *-taka-* pouze ve vztazných větách. Není neobvyklé, že se lexikální vlastnosti ztrácí v hlavních větách, zatímco mohou přetrvávat ve větách vedlejších. Anglický *will*-budoucí čas si ponechal vlastnosti někdejšího lexikálního slovesa *will* v určitých kontextech zahrnujících vedlejší věty, srov. *Do as you will*,³⁰ kde *will* nepodstoupilo ani desémantizaci, ani (nepovinnou) erozi. Na závěr můžeme říci, že bez historického důkazu a odvolání se na nějaký princip by se zdálo odůvodněné

²⁹ *chtít*

³⁰ *Dělej, jak chceš.*

předpokládat, že se stejný proces pozorovaný v řečtině a angličtině musel odehrát i ve svahilštině.

5. Přenos pojmů versus kontext vyvolaný reinterpetací

Proces, ve kterém jazykové struktury vyjadřují konkrétní lidské zkušenosti a nabývají tak méně konkrétní gramatické funkce, byl popsán různými způsoby. Jeden z těchto výzkumů zdůrazňuje kognitivní základy tohoto procesu, jež jsou stavěny na *přenosném modelu*. Základem tohoto procesu jsou vzory pojmových přenosů, které vedou od konkrétních po méně konkrétní oblasti lidských zkušeností. Například, jak bylo zmíněno v oddílu 3, část těla 'back'³¹, získalo abstraktnější místní výraz adpozice³² a/nebo příslovecného určení 'back, in back of'³³ v mnoha jazycích. Slovesa vyjadřující pohyb ('go to,' 'come to')³⁴ nebo vůli ('want')³⁵ dala vzniknout gramatickým ukazatelům vyjadřujícím budoucnost v jazycích, kde nemůžeme předpokládat ani genetickou, ani prostorovou spojitost. Navíc pojmy vztahující se k oblastem místa, jako ukazovací zájmena, jsou běžně užívány k vyjádření gramatických funkcí uvnitř textu (Frayjzyngier, 1991), například tak, že se změní do určitého členu a vztažného zájmena. Takový proces se nazývá metaforickým v tom smyslu, že dojde k přesunu z konkrétních oblastí lidské zkušenosti (fyzické objekty a pohyby) do abstraktnějších prostorových, časových, textových a dalších oblastí. Podle Heineho a dalších (1991, s. 48n.) je vzorec metaforického přesunu zásadním v procesech gramatikalizace a má strukturu ontologického přesunu, jak bylo popsáno v (4) (oblasti nalevo od šipky jsou méně abstraktní než ty napravo):

(4) OSOBA > PŘEDMĚT > AKTIVITA > PROSTOR > ČAS > KVALITA³⁶

Takový přesun může být a také byl popsán jako metaforický proces z několika důvodů. Za prvé zde probíhá přesun z lidské oblasti do další, například části těla se stávají prostorovými výrazy nebo výrazy fyzických činností se stávají časovými či způsobovými koncepty. Za druhé, pokud jsou metafory brány doslova,

³¹ *záda*

³² Ve výchozím textu *adposition*. Adpozice je souhrnný název pro postpozici a prepozici.

³³ *vzadu*

³⁴ *jít, přijít*

³⁵ *chci*

³⁶ Ve výchozím textu PERSON > OBJECT > ACTIVITY > SPACE > TIME > QUALITY

jsou nepravdivými. Například tvrzení založené na pohybu, které na místo toho znamená označení pro budoucí čas, je doslova nepravdivé (srov. *Peter is going to come soon*)³⁷. Tato kritéria nejsou jediná, jež popisují gramatikalizaci jako metaforický proces, pro více informací viz (Claudi a Heine, 1986; Heine a kol., 1991; Sweetserová, 1990; Heine, 1997b).

Další výzkum poukázal na pragmatické komponenty procesu gramatikalizace, kde (i) potřebuje vhodný kontext, (ii) následně vede k navýšení kontextů, kde je gramatikalizovaný prvek užít, a nakonec (iii) vede k navýšení užívání tohoto jevu (srov. Bybeeová, tento svazek). Budeme se odvolávat na *kontextový model*, který zdůrazňuje užití těchto komponentů. Klíčové pojmy vztahující se k tomuto modelu jsou kontextově-vyvolané reinterpretace, pragmatické úsudky, konverzační implikatura, metonymie a další srov. (Traugottová a Kong, 1991); viz také (Dahl, 1985, s. 11). Typický je metaforický vývoj slovesa pohybu ‘go to’ do budoucího ukazatele času, pro nějž je charakteristické postupné rozšíření, kdy každý komponent nabývá změnu v jiné části. Proto tedy vývoj z lexikálního slovesa do ukazatele času nebo z části těla do místní adpozice zahrnuje množství různých kontextů a je potřeba několik století, aby se tyto změny staly konvencí.

Oba modely, model přenosu i kontextový model, zachycují významné vlastnosti gramatikalizace, přičemž musejí vysvětlit, proč gramatické kategorie vznikají. Posuďme tak na následujících příkladech: německý lexém *während* ‘during, while’³⁸ je časová spojka v (5a), zatímco v (5b) může být interpretována jako časová (i) nebo přípustková spojka (ii). V (5c) je časová spojka vyloučená, a *während* funguje výhradně jako přípustková spojka.

(5) German:³⁹

- a. Während er vor dem Fernseher sitzt, trinkt er Kaffee
 while⁴⁰ he in:front to:the TV:set sits drinks he coffee
 “While he is watching TV, he is drinking coffee”⁴¹
- b. Während sie ihm um Hilfe bittet, bleibt er vor dem
 while she him for help asks remains he in:front to:the

³⁷ *is going to* - může označovat budoucí čas, nebo jen konstatujeme, že někdo přijde, záleží na kontextu.

³⁸ *během, zatímco*

³⁹ *Německy*

⁴⁰ *zatímco*

⁴¹ *Zatímco sedí před TV, pije kávu.*

Fernseher sitzen

TV:set sit

(i) "While she asks him for help, he remains seated in front of the TV set"⁴²

(ii) "Although she asks him for help, he remains seated in front of the TV set"⁴³

c. Während sie gestern noch krank war, kann sie heute schon
while she yesterday still sick was can she today already
wieder lachen
again laugh

"Although yesterday she was still sick, today she can laugh already"⁴⁴

Jedná se o běžný gramatikalizační proces, dle něhož jsou časové ukazatele gramatikalizovány do podmínkových, příčinných, odporovacích nebo přípustkových spojek, které představují příslovečné určení (pro další příklady zahrnující anglické *since*, viz Hopper a Traugottová, 1993). V případě užití modelu přenosu můžeme polemizovat, že se jedná o příklad procesu, prostřednictvím něhož je koncept času (srov. (5a)) přesunut do další oblasti vztahující se k „logickým“ vztahům mezi větnou propozicí (srov. (5c)). Zastánci kontextového modelu by naopak tvrdili, že zde není žádný přesun z jedné oblasti do druhé, spíše se jedná o postupný přechod z časových do přípustkových užití slova *während*, který je zahájen na základě kontextu, ve kterém se nachází (5b). Tento kontext umožňuje interpretaci jak časovou, tak přípustkovou (= překrývající se model; srov oddíl 2, viz také příklad (6) dole). Kvůli těmto poznatkům Heine a další (1991, s. 113) navrhli metonymický-metaforický model gramatikalizace, který jedná s přenosovým a kontextovým modelem jako s dvěma částmi jednoho celku.

6. Vlastnosti struktury

Struktura, především uvedené čtyři mechanismy, které jsou popsány v oddílu 2, mají mnoho dopadů na lingvistické formy vznikající z gramatikalizace. Například Lehmann (1985) navrhuje následující jevy (kromě příkladu (iii), který se zaobírá erozí, jsou všechny tyto faktory výsledkem dekategoriace):

⁴² *Zatímco ho žádá o pomoc, zůstává sedět před TV.*

⁴³ *Ačkoliv ho žádá o pomoc, sedí nadále před TV.*

⁴⁴ *Ačkoliv byla včera nemocná, dnes se už směje.*

- i paradigmatizace, uspořádání gramatických struktur do paradigmat;
- ii nutnost, doplňkové struktury se stávají povinnými;
- iii kondenzace, zkracování struktury;
- iv koalescence, splývání sousedících tvarů;
- v fixace slovosledu, kdy se samostatné lineární pořadí stává pevným.

Další dopad těchto mechanismů je ten, že prvky patřící do paradigmatu „lexikálních slov“, jako například podstatná jména nebo slovesa, se změňjí do gramatických pojmů, jako jsou například příslovce, spojky, flexe, atd. Nakonec tyto procesy mají mnohem obecnější dopad, nejdůležitější principy gramatikalizace jsou popsány Hopperem (1991):

- i vrstvení, starší jazykové struktury nejsou vyřazeny, když se objeví nové, ale naopak koexistují a vzájemně na sebe působí;
- ii rozštěpení, (nebo rozdělení, viz Heine a Rehová, 1984, s. 57) gramatikalizovaná a negramatikalizovaná struktura koexistuje vedle sebe;
- iii specializace, jakmile gramatikalizace proběhne, rozmanitost formálních výběrů se zredukuje na ještě menší škálu obecných struktur;
- iv přetrvávání, některé stopy dřívějšího významu slova, které prošlo gramatikalizací, mají šanci přežít;
- v dekategoriace (viz oddíl 2).

Pro více strukturálních vlastností, které jsou zapojeny do gramatikalizace, viz Hopper a Traugottová (1993, s.113n.).

Vývoj z méně gramatických do gramatičtějších struktur byl popsán jako probíhající proces a byly předloženy různé názory zabývající se popisem jazykových struktur, které prošly procesem gramatikalizace. K popsání těchto jevů Hopper a Traugottová používají termín ‘cline’:^{xviii}

Například lexikální podstatné jméno *back* vyjadřující část těla, zastává prostorový výraz *in/at the back of* a může se stát příslovcem, dokonce předložkou či pádovým afixem. Podobné struktury jako anglické *back of (the house)* se vyskytují ve všech světových jazycích. Vývoj od podstatných lexikálních jmen po související věty, příslovce, předložky, a možná dokonce i pádový afix je příkladem toho, co je myšleno slovem *kontinuum*. (Hopper a Traugottová, 1993, s. 6)

Bybeeová a kolektiv (1994, s.14n.) a Bisang (1996) používají termíny jako „cesta“ nebo „trasa,“ zatímco Heine (1992, 1993) navrhuje termín „gramatikalizační řetězec“, který je charakterizován následovně: (i) může být interpretován jako diachronní nebo synchronní struktura; (ii) vytváří lineární strukturu, kde se na jednom konci nachází starší a méně gramatikalizované členy, zatímco na druhém konci mladší a silně gramatikalizované členy; (iii) je možné popsat jako lineárně strukturovanou podobnost na základě příbuznosti (Heine, 1993, s. 53). Hlavním důvodem pro užití termínu „řetězec“ raději než „kontinuum“ je ten, že gramatická změna představuje překrývající se strukturu, jak bylo popsáno Heinem (1993, s. 48–53) z hlediska překrývajícího modelu (viz oddíl 2). Podle modelu navrženého v (6) nevede vývoj gramatických struktur přímo ze zdrojového významu (nebo formy) A do cílového významu (nebo formy) B, ale paralelně existuje stádium, kde A a B koexistují vedle sebe, čímž vznikají situace dvojznačnosti⁴⁵ (viz (5b) například):

(6) A > A, B > B

Následující model reprezentuje příklad (7). Ukazuje nám gramatikalizaci svahilského volního slovesa *-taka* ‘want’ jako ukazatele „budoucího“ času (‘be about to’, ‘be on the verge of’⁴⁶, Kutevová, 1998; Romaine, 1999). (7a) je případ lexikálního významu zdroje (A) slovesa. Překrývající situace nastává, když nemůžeme předpokládat, že sloveso ‘want’⁴⁷ bude to, co je popsáno příslušnou situací. Takový kontext obsahuje slovesa jako ‘die’, ‘fall down’ nebo ‘break (one’s leg)’.⁴⁸ Význam vznikající z takového kontextu je budoucího⁴⁹ času (‘be about to’) a může být interpretován jako volní sloveso. Tudíž (7b) je případ překrývající fáze (A, B), jež odkazuje na překlenující stádium, kde výrok může být vyjádřen s odkazem jak ke zdrojovému významu (A), tak cílovému významu (B) (=nepovinná desémantizace). Jasný příklad (B) je nalezen v příkladech jako (7c), kde na místo lidského činitele je činitel neživotný: V takovém kontextu (= rozšíření) může být zdrojový význam ‘want’⁵⁰ vyloučen. ^{xix} Výsledkem je pak ukazatel způsobu:

⁴⁵ *ambiguity*

⁴⁶ *Chystat se, být něčemu blízko.*

⁴⁷ *chtít*

⁴⁸ *Zemřít, spadnout nebo zlomit něčí nohu.*

⁴⁹ *proximative*

⁵⁰ *chtít*

(7) Swahili (Bantu, Niger-Congo):⁵¹

- a. A- na- taka ku- ni- ita
C1- PRES- want INF-me- call
“He wants to call me”⁵²
- b. A- na- taka ku- fa
C1- PRES- want/PROX INF- die
i “He wants to die”⁵³
ii “He is about to die.”⁵⁴
- c. M- ti u- na- taka ku- anguka
C3- tree C3-PRES- PROX INF fall
“The tree is about to fall”⁵⁵

Přítomnost překrývajících fází nám ukazuje, že gramatikalizační řetězce v případě rozdělení do kategorií nemohou být podrobně popsány (více viz Newmeyer, 1998). Může se stát, že jedna a ta samá zdrojová struktura dá vzniknout různým gramatikalizačním kontinuům nebo řetězcům, tím pádem více než jedné gramatické kategorii. Svahilské příklady jsou tím důkazem. Na jednu stranu se sloveso *-taka* ‘want’⁵⁶ stalo budoucím ukazatelem (*-ta-*; viz příklad (2)), na druhou stranu se mohlo vyvinout do budoucího ukazatele času (příklad (7)). Tyto jevy jsou nazývány polygramatikalizace (Craigová, 1991) a jsou docela časté i v jiných jazycích, například některé lexikální prvky jako slovesa ‘come’, ‘get’, ‘go’ nebo ‘say’⁵⁷ daly vzniknout sedmi, možná i více gramatickým kategoriím (Heine a Kutevová, 2002). Naopak stejná gramatická funkce může být derivována ze dvou nebo více různých zdrojových struktur. Budoucí ukazatel času může být například nalezen u mnoha rozdílných lexikálních struktur, obzvláště u slovesa pohybu (‘go to’, ‘come to’)⁵⁸ nebo slovesa vůle (‘want’, ‘desire’)⁵⁹. Angličtina nabízí příklad

⁵¹ Svahilština (bantuské, nigerokonžské jazyky).

⁵² *Chce mi zavolat.*

⁵³ *Chce zemřít.*

⁵⁴ *Brzy zemře.*

⁵⁵ *Strom brzy spadne.*

⁵⁶ *chtít*

⁵⁷ *přijít, dostat, jít, říct*

⁵⁸ *jít, přijít*

⁵⁹ *chtít, toužit*

budoucího času (*be going to*)⁶⁰ odvozeného ze sloves pohybu a také sloveso (*will*)⁶¹ odvozené z volných sloves.

Další problém je vývoj sémantičnosti v procesu gramatikalizace (desémantizace), kde jsme představili tři hlavní modely. Podle nejvýznamnějšího modelu má vývoj za následek ztrátu sémantického obsahu daného prvku; podstatná jména a slovesa ztrácí většinu nebo veškerý svůj lexikální význam, pokud se stávají výrazem gramatické funkce, ukazovací zájmena ztrácí ukazovací význam, když se stávají určitým členem nebo zájmenem ve třetí osobě, kvantitativní složka číslovky ‘one’⁶² je vymazána ve chvíli, kdy se neurčitý člen stává určitým členem, atd. Zastánci „modelu vymazání“ tvrdí, že případy gramatikalizace mohou být popsány z hlediska sémantické změny, jak je navrženo v (8), kde jeden komponent významu (a) je ztracen, zatímco druhý komponent (b) je ponechán.

(8) $ab > b$

Studenti zkoumající gramatikalizaci zdůrazňují, že kromě sémantické ztráty můžeme zpozorovat i přínos. Například když sloveso pohybu ‘go to’⁶³ dá vzniknout budoucímu ukazateli času, potom sémantika fyzického pohybu je vymazána. Ve stejnou chvíli je ovšem přidána sémantika abstraktnějšího prvku, pomocí níž bývalé sloveso pohybu nabude nový smysl predikce nebo budoucnosti uvnitř kognitivního místa času. Podobně vypadá vývoj ukazovacích zájmen v určitý člen. Tento proces zahrnuje ztrátu ukazovacího obsahu. Zastánci tohoto modelu (Traugottová, 1980, s. 47; Traugottová, 1988, s. 49; Sweetserová, 1990) tvrdí, že zatímco se jeden komponent významu ztratí (a), další komponent (c) je přidán, což znamená, že model ztráty-získání (Heine a kol., 1991, s. 110) má následující strukturu (9):

(9) $ab > bc$

Třetí model, nazývaný model implikatury (Heine, 1993), je založen na předpokladu, že gramatikalizace zahrnuje jak přidání nového komponentu,

⁶⁰ Chystat se - *be going to*, odvozeno od slovesa *go to*.

⁶¹ Budu - *will*, odvozeno od *want to*.

⁶² *jeden*

⁶³ *jít*

tak ztrátu originálního komponentu; srov. (10). Pádové paradigma může být spatřeno v rané francouzštině, kdy ukazatel negace *ne* byl posílen podstatným jménem *pas* ‘step’⁶⁴ (nebo několik dalších podstatných jmen), a tím dává vzniknout nesouvislému označení *ne ... pas* v moderní francouzštině. V novodobém použití se *ne* vypouští, a proto můžeme zaznamenat, že *pas* podstoupilo vývoj od podstatného jména ‘step’ do ukazatele negace, přičemž tyto dva významy nemají žádnou spojitost:

(10) $ab > bc > cd$

Tyto tři modely jsou zobrazovány jako vzájemně se vylučující, ale ve svém důsledku nejsou. Model vymazání může být zahrnut v modelu ztráty-získání, který je taktéž zahrnut v modelu implikatury, jak bylo navrženo v (11).

(11)	$ab > b$	model vymazání
	$ab > bc$	model ztráty-získání
	$ab > bc > cd$	model implikatury

Zatímco model implikatury nabízí nejkompexnější základ pro porozumění sémantické změny ve vývoji gramatických struktur, existují i případy gramatikalizace, které ukazují, že nejzákladnější je model vymazání, čímž se stává *sine qua non* pro uskutečnění gramatikalizace.⁶⁵

7. Terminologické problémy

K popsání gramatikalizace_{xx} byl navržen nadbytek terminologických označení. Některá z nich se ukázala býti užitečnými, zatímco další se stala předmětem kontroverze do té míry, že jsme se jim rozhodli v této kapitole nevěnovat. To se například vztahuje k termínu „reanalýza“. Jelikož gramatikalizace vede ke změně z jedné významové jednotky ke druhé nebo z jedné struktury na druhou, byla některými popsána jako proces, který nezbytně zahrnuje reanalýzu, zatímco jiní trvají na tom, že tyto dva pojmy by měly být oddělovány, srov. (Hopper a Traugottová, 1993, s. 48–56; Newmeyer, 1998; Haspelmath, 1998; Campbell

⁶⁴ *krok*

⁶⁵ *podmínkou, bez které nelze gramatikalizaci uskutečnit*

2001a, s. 143–51). Existují čtyři možné postoje ke vztahu těchto dvou pojmů, jmenovitě:

- i Tyto dva pojmy koexistují, což znamená, že všechny případy gramatikalizace jsou případy také reanalýzy a všechny případy reanalýzy jsou zároveň případy gramatikalizace.
- ii Je mezi nimi inkluzivní vztah, což znamená, že všechny případy gramatikalizace zahrnují reanalýzu, ale ne všechny případy reanalýzy zahrnují gramatikalizaci.
- iii Tyto dva pojmy jsou disjunktní jevy, ale některé případy gramatikalizace jsou také reanalýzou a naopak.
- iv Tyto dva jevy se vzájemně vylučují.

Jak je nám známo, badatelé nikdy netrvali ani na tvrzení (i), ani na tvrzení (ii). Tvrzení (ii) zastávali zejména Hopper a Traugottová (1993, s. 61–62), Newmeyer (1998) a Campbell (2001a), zatímco tvrzení (iii) je zastáváno například Heinem, Rehovou (1984) a Haspelmathem (1998).

Jelikož různé použití termínu „reanalýza“ vedlo k nárůstu (dle našeho mínění zbytečných) nedorozumění, navrhuje se mu přes veškerou užitečnost v budoucích diskuzích na téma gramatikalizace vyhnout (Harrisová a Campbell, 1995). Mohlo by se zdát, že tato nedorozumění jsou do určité míry způsobena rozdíly v orientaci v rámci teorie. Například pro Campbella (2001a, s. 151) je „reanalýza“ (někdy také rozšíření) určujícím mechanismem vysvětlujícím gramatikalizaci a bez možnosti odvolat se na tyto mechanismy nemá gramatikalizace jako taková žádnou vypovídající schopnost. Tento teoretický předpoklad ovšem není některými badateli gramatikalizace sdílen, neboť pro ně syntax nepřináší žádný vysvětlující parametr. Samotný syntax podle nich potřebuje vysvětlení a gramatikalizace pro to poskytuje jeden parametr (viz Teso příklad v oddíle 8). Dle tohoto názoru, který je také zmíněn v této kapitole (viz oddíl 2), je gramatikalizace příhodněji vysvětlována s odkazem na funkce, kterými jazyk disponuje, a na termín (syntaktická) reanalýza je zde pohlíženo jako na termín bez vypovídací funkce pro gramatikalizační studie.^{xxi}

Tak jako reanalýza, také termín „analogie“ prošel širokou škálou použití s odkazem na někdy nesourodé jevy gramatické změny. Meillet (1912) považoval analogii a gramatikalizaci za vzájemně se vylučující; jiní (Hopper a Traugottová,

1993, s. 61–62) ovšem tvrdí, že se gramatikalizace bez analogie^{xxiii} nevyskytuje. Z našeho pohledu pravda spočívá v obou názorech; analogie je všudypřítomná strategie, na kterou se mohou odvolávat mnohé jevy do té míry, že její použití již někdy není užitečné při popisu a /nebo pochopení specifík gramatikalizace.

Obdobná situace platí pro termín „degramatikalizace.“ Tento termín má protichůdné použití a byl využit například k poukázání na zrcadlový obrat gramatikalizace^{xxiii} nebo k procesu, při němž gramatičtější položka předpokládá méně gramatický status srov. (Lehmann, 1982, s. 19–20). Současně byl také využit k popisu finální fáze gramatikalizace, při které tato položka ztrácí svůj gramatický status, případně kdekoliv tam, kde gramatická položka ztrácí svůj význam nebo funkci (viz zejména Nordeová, 2001: 236–7 k diskuzi). Vzhledem k takto různým matoucím definicím již nebude „degramatikalizace“ dále v této kapitole používána.

Gramatikalizace začíná s konkrétními lexikálními formami a konstrukcemi a v ideálním případě končí v nule (viz příklad 1, oddíl 1). To znamená, že gramatické útvary vzestupně ztrácí na sémantickém a fonetickém obsahu a nakonec mohou být zcela nahrazeny útvary novými. Gramatikalizace byla proto popsána jako cyklický proces (Givón, 1979; Heine a Rehová, 1984; Croft, 1990, s. 230). Ve skutečnosti může být cykličnost často pozorována, ale nejedná se o nezbytnou nebo dostatečnou vlastnost gramatikalizace: existují mnohé příklady, které naznačují, že gramatické útvary, jež ztrácí své funkce nebo fonetické prostředky, nejsou nutně nahrazeny útvary novými. Z toho důvodu není cyklicita používána jako ústřední pojem gramatikalizační teorie.

8 Závěrečné shrnutí

Výzkum, který proběhl v průběhu tří minulých desetiletí, přinesl několik zobecňujících poznatků v oblasti vývoje gramatických kategorií. Následující řádky jsou stručným shrnutím zjištění, která byla učiněna; čtenář je odkazován na publikace citované nejen za účelem doložení příkladů, ale i získání více informací o gramatikalizaci viz například (Heine a Kutevová, 2002).

Rámcem domény času, vidu a modality doplňuje následující seznam běžně pozorovaných procesů. Tyto procesy naznačují, že kategorie slovesných vidů mohou vést ke vzniku kategorií času nebo kategorie času mohou být použity k vyjádření epistemické modality, zatímco procesy v opačném směru jsou nepravděpodobné:

- i Přítomný čas a předpřítomné ukazatele jsou často odvozeny z ukazatelů průběhu.
- ii Primární zdroj budoucích časů můžeme nalézt u sloves vyjadřujících pohyb (*X goes to/comes to Y*)⁶⁶ či vůli (*X wants Y*)⁶⁷.
- iii Průběhové časy jsou odvozeny zejména z určení místa (*X is at Y*)⁶⁸, děje (*X does Y*)⁶⁹ a společnosti (*X is with Y*)⁷⁰.
- iv Minulé ukazatele bývají odvozeny z výsledných nebo doplňujících ukazatelů.
- v Doplňující ukazatele jsou možná nejčastěji odvozeny od sloves s významem 'finish'⁷¹.
- vi Ukazatelé opakujícího se vidu mívají jako svůj lexikální zdroj slovesa s významem 'turn' nebo 'return'⁷².
- vii Ukazatele pro příkazovou (akčně-orientovanou) modalitu se běžně vyvíjejí v ukazatele pro epistemickou modalitu.
- viii Epistemická modalita může být také vyjádřena ukazateli pro budoucí a minulý čas.

V rámci jmenné domény byl v jazycích po celém světě pozorován následující vývoj:

- ix Určité členy jsou vždy odvozeny z ukazujících ukazatelů a neurčité členy z číslovek 'one'⁷³.
- x Ukazatelé vztažných vět jsou také často odvozeny z ukazujících ukazatelů, méně často také z tázacích ukazatelů.

Další oblastí pravidelných gramatických změn je případ značení pádů, kde byla učiněna následující zobecnění:

- xi Lokální mluvnické pády jsou zdrojem pro rozdílné pádové funkce, zahrnují dativ a ukazatel účelu.
- xii Ukazatele účelu se mohou vyvinout do infinitivních struktur nebo ukazatelů příčiny.

⁶⁶ *X jde/přichází k Y.*

⁶⁷ *X chce Y.*

⁶⁸ *X je u Y.*

⁶⁹ *X dělá Y.*

⁷⁰ *X je s Y.*

⁷¹ *konec*

⁷² *Točit se nebo otáčet se.*

⁷³ *jeden*

- xiii Ukazatelé příčiny mohou být znovu derivovány z různých pádových forem, jako například místních a časových ukazatelů.
- xiv Historickým zdrojem pro akuzativní ukazatele jsou dativní ukazatele.
- xv Ukazatelé instrumentálu daly vzniknout pádovým ukazatelům instrumentálu a podřadicím spojkám ('and').⁷⁴
- xvi Ukazatelé instrumentálu mají tendenci nabývat způsobových ukazatelů.

Jak již bylo předvedeno v mnoha studiích, ukazatele pádu nejsou funkčními základy. Počátek prakticky jakéhokoliv historického důkazu sahá až do lexikálních prvků, většina z nich jsou termíny pro části těla, význačné body v krajině a dějová slovesa. Proto pro pádové ukazatele místa označující ukazovací prvky byla navržena následující zobecnění:

- xvii Gramatický ukazatel FRONT ('in front, ahead')⁷⁵ je derivován z podstatných jmen části těla 'face', 'eye', méně časté z 'breast' nebo 'head'.⁷⁶
- xviii Ukazatelé BACK ('behind' (in) back of)⁷⁷ jsou ve většině případů derivovány z podstatného jména 'back'.⁷⁸
- xix V případě ukazatele DOWN ('below', under, down)⁷⁹ je zdrojem těchto slov význam 'earth', 'ground',⁸⁰ zatímco části těla (například 'foot', buttocks,⁸¹ atd.) jsou méně často odvozeny z těchto zdrojových slov.
- xx Pádové ukazatele dávají vzniknout ukazatelům podřadicích vět tím, že se význam jednoho větného členu rozšíří na celou vedlejší větu.

Gramatikalizace bere v úvahu syntaktické změny zejména proto, že prvky podstupující gramatikalizaci jsou součástí struktury, ve které jsou použity. Například sloveso 'give'⁸² je gramatikalizováno do dativní adpozice a tento stav vede ke změně ze slovesné fráze (V+NP)⁸³ do adverbialní fráze (PREP+NP).⁸⁴ Navíc je běžné, že

⁷⁴ a

⁷⁵ *vepředu*

⁷⁶ *obličej, oko, ňadro, hlava*

⁷⁷ *vzadu*

⁷⁸ *záda*

⁷⁹ *dole, pod*

⁸⁰ *země*

⁸¹ *chodidlo, hýždě*

⁸² *dát*

⁸³ Sloveso + podstatné jméno.

⁸⁴ Předložka + podstatné jméno.

gramatikalizace morfologického prvku může dát vzniknout novému slovosledu. V řadě nigerokonžských jazyků dalo nové označení pro slovesný vid vzniknout novým opisným konstrukcím, které znovu daly vzniknout novému slovosledu (Claudi, 1993) a (Claudi, 1994).

Slovosled se změnil a tím i další syntaktické jevy, které jsou často výsledkem těchto změn.^{xxiv} Následující příklad je z tesa, nilotického jazyka, kterým se mluví ve východní Ugandě. Teso má slovosled (VSO) se slovesem na prvním místě, srov. (12a); v záporné větě však existuje sloveso v centrálním postavení (SVO), což znamená, že sloveso následuje podmět, ale předchází mu předmět tak, jak je ilustrováno v příkladu (12b). Toto SVO pořadí, jak ilustruje (12a), je dřívější schéma, zatímco (12b) připomíná inovaci, která může být vysvětlena takto: negativní ukazatel **mam* je historicky vzato sloveso * *-mam* znamenající 'be absent, lack, not to be'.⁸⁵ Z historického hlediska se (12b) skládá ze dvou větných členů, které mohou být přestavěny tak, jak je naznačeno v (12c) a základní pořadí (12c) může být přestavěno tak, jak můžeme vidět v (12d). V současné době bylo původní sloveso *mam* gramatikalizováno na podobu záporného ukazatele (desémantizace) a ztratilo většinu svých slovesných vlastností (dekategorizace), jako je schopnost být časováno či schopnost tvořit slovesný čas nebo vid, a stalo se neměnnou částicí. Nicméně větná skladba zůstala stejná, což znamená, že se *mam* stále objevuje na pozici na začátku věty a je následováno svým někdejší doplnkem (*petero*), který je znovu interpretován jako podmět následující věty. Struktura načrtnutá ve (12d) byla tedy nahrazena (12e). Jelikož kladné věty, jako je ta v případě (12a), nebyly ovlivněny tímto vývojem, zůstalo zachováno původní SVO pořadí slov:

(12) Teso (Western Nilotic; Nilo - Saharan):

- a. ekoto petero ekinok
wants Peter dog
"Peter wants a dog"⁸⁶
- b. nam petero ekoto ekinok
NEG Peter wants dog
"Peter doesn't want a dog."⁸⁷

⁸⁵ *Nepřítomný, chybějící, nebýt.*

⁸⁶ „Petr chce psa.“

⁸⁷ „Petr nechce psa.“

- c. **e-mam* petero ekoto ekinok
3- not:be Peter wants dog
“It’s not Peter (who) wants a dog”⁸⁸
- d. * Verb + complement + verb + object⁸⁹
- e. NEG + subject + verb + object⁹⁰ (Heine a Rehová, 1984, s. 185–186)

9 Historická rekonstrukce

Gramatikalizace má několik společných atributů s tradiční metodou historické lingvistiky. Stejně jako komparativní přístup je založena na využití zákonitostí ve vývoji lingvistických struktur, které dopomáhají rekonstruovat dřívější situace jazykového využití. V případě komparativní metody jsou tyto zákonitosti projeveny například ve zvukové podobě, v případě gramatikalizace to spočívá v pravidelném chování zdůrazňující desémantizaci, rozšíření, dekategoriizaci a erozi.

Na rozdíl od komparativní metody není gramatikalizační metoda omezená jen porovnáváním jazyků nebo dialektů, ale může se také týkat vnitřní analýzy jazyka. V tomto ohledu gramatikalizační teorie připomíná vnitřní rekonstrukci. Na rozdíl od komparativní metody soustředící se na neproduktivní/nepravidelné alternace se gramatikalizace zaměřuje stejným dílem na pravidelné i nepravidelné vzory, zabývá se morfologickými, syntaktickými, sémantickými a pragmatickými problémy, pouze v oblasti fonologie ničím nepřispěla. Její hlavní přínos souvisí s rekonstrukcí gramatických forem, ale jak jsme viděli v oddílu 8, pomohla také analyzovat syntaktické změny.

Sémantická změna vytváří problémovou oblast v tradičních přístupech historické lingvistiky; je považována za nepravidelnou a Anttila ji uzavírá takto: „neexistují přesná pravidla pro zacházení se sémantickou změnou; závěrečným činitelem je prostý rozum a zkušenost každého badatele“ (1989, s. 229). Není tedy divu, že sémantika není považována za prioritu v aplikaci komparativního přístupu. Objevy v oblasti gramatikalizace poskytují soustavný přístup k sémantické změně, pokud se tedy jedná o gramatickou změnu.

Zatímco gramatikalizační teorie přináší obohacení pro historickou lingvistiku, protože nabízí další nástroj pro diachronní rekonstrukci, můžeme ve stejném čase

⁸⁸ *Není to Petr, kdo chce psa.* “

⁸⁹ *Sloveso + rozvíjející větný člen + sloveso + předmět

⁹⁰ NEG + podmět + sloveso + předmět

pochybovat o již vzniklých rekonstrukcích. Předpokládejme, že existuje množství geneticky příbuzných jazyků sdílejících stejné typologické vlastnosti. Pro jazykovědce historické lingvistiky tento fakt byl a může být považován jako důkaz, že dané vlastnosti mohou být vystopovány zpět k danému protojazyku. Například množství indoevropských jazyků používá cílové schéma (*Y exists to/for X*)⁹¹ pro predikující vlastnictví (*X has/owns Y*)⁹². V konstrukcích se slovesem ‘be, exist’⁹³ je vlastněná věc zakódovaná jako podmět a vlastník jako doplněk v dativu. To se stalo hlavním důkazem pro argument, že klíčové schéma může být zrekonstruováno už v proto-indoevropských jazycích (Meillet, 1923), (Löfstedt, 1963; Isačenko, 1974). Gramatikalizační studie navrhují, že by měl tento postup být znovu zvážěn, jelikož klíčové schéma nebylo použito pouze v indoevropských jazycích, ale celosvětově, a je jedním z nejběžnějších prostředků, jak gramatikalizovat výrazy vyjadřující vlastnictví přísudků (Heine, 1997b). Klíčové schéma se vyvinulo později a bylo nezávisle použito v celé řadě indoevropských jazyků, není však charakteristickým rysem pouze pro proto-indoevropské jazyky.

V dalších případech gramatikalizační studie mohou přispět k revizi nebo zlepšení existující lexikální rekonstrukce založené na komparativní metodě. To ilustrují dva příklady z bantuských jazyků, subrodiny nigerokonžského jazyka. V proto-bantuských jazycích, hypotetickém předku moderních bantuských jazyků, byl kořen **-dà* rekonstruován do ‘intestine(s)’, ‘abdomen’, ‘inside’⁹⁴. Části těla často poskytují zdroj pro ukazatele místa a podstatná jména ‘stomach’⁹⁵ nebo ‘bowels’⁹⁶ jsou často gramatikalizována do příslovečných ukazatelů ‘inside’⁹⁷ (Heine, 1997b). Předpokládáme proto, že ‘inside’ je pozdější vývoj významu ‘intestine(s)’ nebo ‘abdomen’ pro **-dà*. Vývoj z podstatného jména určujícího část těla do místního výrazu nastal nezávisle v několika bantuských jazycích po oddělení z proto-bantuských. Tento přístup byl navrhnout pozorováním v několika moderních bantuských jazycích (například ve Tswanaštině a Sothoštině), kde nacházíme náznaky významu části těla (‘bowels’), ale už nenacházíme ukazatele místa.

⁹¹ *X existuje kvůli/pro Y.*

⁹² *X má/vlastní Y.*

⁹³ *Být, existuje.*

⁹⁴ *Střevo (střevo), břicho, uvnitř.*

⁹⁵ *žaludek*

⁹⁶ *vnitřnosti*

⁹⁷ *uvnitř*

Druhý příklad znázorňuje výsledek několika mechanismů gramatikalizace ve vývoji gramatických struktur. Existují dva proto-bantuské kořeny mající podobnou strukturu: **-béédè* ‘breast, udder’⁹⁸ a **-bèdè* ‘(in) front.’ Znovu jsme nuceni předpokládat, že význam ukazatele ‘(in) front’ je historicky odvozen z významu části těla. Toto tvrzení je založeno především na pozorování, které ukazuje, že **-bèdè* vykazuje znaky dekategorizace v tom smyslu, že mu chybí některé nominální vlastnosti, kterými se **-bèdè* jinak vyznačuje. Navíc se jeví, že **bèdè* podstoupilo proces eroze, protože má formu, která byla v porovnání s podstatným jménem **béédè* fonologicky zredukována: dvojhláska *éé* byla redukována do krátké samohlásky a křivka tónu vysoká-nízká byla zjednodušená na nízká-nízká.

Na druhou stranu existují oblasti rekonstrukce, ve kterých jsou příspěvky gramatikalizační teorie značně limitovány. Jedna z těchto oblastí se zabývá datováním historických událostí. Je možné vytvořit časovou posloupnost gramatických změn v tom smyslu, že *X musí předcházet Y v čase*. Například je možné tvrdit, že dříve zmíněné významy částí těla bantuských jazyků musely existovat dříve, než z nich vznikly výrazy označující místo. I přes tyto nálezy je potenciál datovat gramatikalizační procesy limitován. Stejně tak má gramatikalizační teorie málo co nabídnout v oblasti genetické klasifikace a subklasifikace. S ohledem na čas rekonstrukce se gramatikalizační teorie podobá komparativní metodě. Pokud jde o pár století či tisíciletí, obě teorie umožňují historickou rekonstrukci, nicméně čím dřívější dobou se budeme zabývat, tím méně spolehlivá rekonstrukce bude.

10 Prognóza

Gramatikalizační teorie je ve své podstatě diachronní. Nejen, že umožňuje historickou rekonstrukci, ale také dokáže předpovědět, co se stane v budoucnu nebo jaké jevy pravděpodobně existují v neznámém jazyce (Heine, 1995). Na základě zobecnění shrnutých v oddíle 8 můžeme předpokládat následující prognózy:^{xxv}

⁹⁸ *ňadra, vemeno*

- i Pokud v jazyce vzniknou nové určité členy, je velmi pravděpodobné, že budou derivovány z ukazovacích zájmen.
- ii Pokud vznikne nový neurčitý člen, jeho zdrojem bude s vysokou pravděpodobností číslovka ‘one’.⁹⁹
- iii Pokud vznikne ukazatel místa IN BACK (behind (in) back (of)),¹⁰⁰ jeho nejpravděpodobnějším zdrojovým slovem bude podstatné jméno ‘back.’¹⁰¹ Obecněji řečeno, nové ukazovací výrazy mají pravděpodobně části těla jako svůj zdroj.
- iv Vývoj nového časového ukazatele (příslovce, adpozice, spojky) je způsoben derivováním z místního ukazatele.

Zatímco tyto příklady prognózy mají všeobecný charakter a mohou být použity celoplošně, existují také zřetelné procesy gramatikalizace, které se objevují jen na určitém místě (Heine 1994a). Například část těla ‘tooth’¹⁰² poskytuje široký zdroj pro místní koncept IN (inside, in)¹⁰³ v oceánských jazycích. Tato označení nicméně nejsou relevantní pro Afriku, kde by se dalo předpokládat, že ‘belly/stomach’ (nebo ‘bowels’)¹⁰⁴ bude nejpravděpodobnější volba (Bowden, 1992), (Heine, 1997b), srov. oddíl 8.

Bezpochyby všechny tyto prognózy jsou ve své podstatě jen pravděpodobnostní a souhlasíme s Campbellem (2001a, s. 153) v tom, že „tvrdit, že je gramatikalizace předvídatelná, je více než přehnané.“ Jak jsme zmínili dříve, gramatikalizační teorie není jazykovou změnou. Jak bylo ukázáno v posledních pracích (Harrisová a Campbell, 1995; Newmeyer, 1998; Joseph, 2001a; Janda, 2001), gramatikalizace obsahuje přinejmenším jeden faktor, který určuje nejen minulý, ale i budoucí vývoj gramatiky.

Poděkování

Jsme vděční Ulrikemu Claudi, Brianu Josephovi a Elizabeth Traugottové za cenné příspěvky k původní verzi této kapitoly a Fritzu Newmeyerovi, přestože se naše názory vyjádřené v této kapitole od těch jeho odlišují.

⁹⁹ *jedna*

¹⁰⁰ *vzadu*

¹⁰¹ *záda*

¹⁰² *zub*

¹⁰³ *v*

¹⁰⁴ *bříško/břicho nebo vnitřnosti*

Poznámky

- ⁱ Obsáhlý seznam navržených definic gramatikalizace viz Campbell a Janda (2001).
- ⁱⁱ Studenti gramatikalizace proces nazývají jako evoluci, vývoj, řetězec vývoje nebo jednoduše jen jako změna. Termín proces je často užit v mnohem obecnějším významu.
- ⁱⁱⁱ Někteří autoři (Newmeyer, 1998) a (Campbell, 2001a) v dřívějších pracích polemizovali, zda jednosměrnost je empirická hypotéza, nebo jen artefakt definice gramatikalizace.
- ^{iv} Tento výrok je přeformulování Hodgova (1970, s. 3) „one man’s morphology was an earlier man’s syntax.”
- ^v Je těžké se srovnat s následujícími předpoklady, které jsou často nalezeny v pracích o gramatikalizaci (Newmeyer, 1998): „mnoho gramatikalizačních studií naznačuje, že morfémy existují odděleně od mluvčích [...]“. To znamená, že důraz je kladen ne na lidi, ale na morfémy. Dle mnohých studií, gramatikalizace je motivována lidským chováním.
- ^{vi} Gramatikalizace zahrnuje mechanismy vztahující se k různým jazykovým komponentům. Proto nemůžeme tvrdit, že gramatikalizační teorie je přímý proces (Newmeyer, 1998), (Campbell, 2001a), (Joseph, 2001a) viz sekce 2). Nemyslíme si, že je to platný argument. Mnoho teorií dělá to samé, kombinují fonetiku, syntax a sémantiku do jednoho rámce. Naprosto jiný katalog mechanismů je navržen Hopperem a Traugottovou (1993, s.61–2): „Reanalýza a analogie jsou hlavní mechanismy v jazykové změně. Nedefinují gramatikalizaci ani nekoexistují s ní, ale gramatikalizace bez nich nemůže proběhnout. Více o reanalýze a analogii viz oddíl 7.
- ^{vii} Harrisová a Campbell (1995, s. 3) definují rozšíření jako „změnu na povrchu, která nezahrnuje okamžitou úpravu dané struktury.“
- ^{viii} Harrisová a Campbell (1995, s. 97) tvrdí, že rozšíření změny „syntax jazyka zobecněním daného pravidla.“ My budeme tvrdit, že rozšíření změny užití lingvistických výrazů přidáním jednoho (nebo více) kontextů, v kterých je daný výrok užíván.
- ^{ix} V problematice vzájemného působení mezi desémantizací a rozšířením je zapotřebí další výzkum. Bybeeová a kolektiv (1994, s. 6), například argumentují, že dřívější (=sémantické zobecnění dané terminologie) je zharmonizováno s nedávným.

^x *a-* v (2a) je vypůjčený morfém sestávající se z podstatného jména 1 ukazatele *a-* plus ukazatel času *-a-*, v celé této práci proto používáme C1= třída podstatných jmen 1, C3 = třída podstatných jmen 3, atd.

^{xi} Možné výjimky viz Janda (2001).

^{xii} Existuje mnoho obecnějších zásad, které byly stanoveny v důsledku protiargumentů gramatikalizace. Pravděpodobně jednou z nejdůležitějších je analogie (Joseph, 2001a, s.173n).

^{xiii} Campbell (2001a, s. 129n) správně poukazuje, že dřívější protiargumenty nepřímosti zahrnují spíše lexikalizaci než gramatikalizaci.

^{xiv} V následujícím odstavci jsme omezení údaji prezentovanými Josephem (2001a, s.178–83); pro více detailů, viz Tsangalidis (1999); také Campbell (2001a, s.114).

^{xv} Není jasné, kdy tato změna nastala.

^{xvi} Svahilský ukazatel budoucího času *-ta-* ztratil zdůrazňovací funkci v hlavních větách, ale zachoval si ji ve vedlejších větách, kde celý výraz *-taka* přetrval (viz oddíl 2).

^{xvii} Pro více detailů viz Bybeeová a kolektiv (1991).

^{xviii} Termín ‘cline’ byl již dříve navržen Hallidayem (1961, s.249), který jej definuje jako „souvislou řadu potencionálně nekonečných gradací“ zahrnující „vztah podél jedné dimenze.“

^{xix} Pokud není metaforická a/nebo kulturní specifikace navržena, neživí účastníci jsou nebo mohou být prezentováni jako životné bytosti.

^{xx} Tucet různých termínů bylo navrženo k popsání těchto mechanismů desémantizace.

^{xxi} Ignorujeme zde případy, kdy syntaktická změna nebo reanalýza nezahrnovala gramatikalizaci. Tyto případy dále popisuje Harrisová a Campbell (1995).

^{xxii} Hopper a Traugottová (1993, s. 56) upozorovali, že v Meilletových pracích byla spíše přímá interpretace analogie.

^{xxiii} Norde (2001, s. 260) upozoroval, že doposud neexistují případy naprostého navrácení gramatikalizace.

^{xxiv} Ne všechny případy syntaktické změny jsou nezbytně případy gramatikalizace, viz Harrisová a Campbell (1995).

^{xxv} Zdá se, že výčet předvídatelností navržených Campbellem (2001a, s.152–153) není zcela v souladu s učiněnými objevy. Je pravda, že lexikální nebo gramatická forma může být gramatikalizována do různých forem (= polygramatikalizace) a

jedna gramatická funkce může mít jeden nebo více lexikálních nebo funkčních zdrojů. Pochybujeme však, zda tento výzkum je dostačující v tom smyslu, že gramatikalizační teorie postrádá předvídatelnost. Například ukazovací zájmena dávají vzniknout řadě rozdílným gramatickým ukazatelů (viz Diessel, 1999), včetně určitých členů viz Harrisová a Campbell (1995, s. 341–2). Zvažme změnu z ukazovacího zájmena > určitého členu > ukazatele pádu – „potencionální kandidát na nepřímou změnu“ vzhledem k tomu, že nebyla zpozorována změna v opačném směru. Na základě tohoto předpokladu proto formulujeme prognózu (i) v oddílu 10.

5 Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo vytvořit překlad odborného text nesoucí název *Grammaticalization*. Příspěvek vyšel v monografii *The Handbook of Historical Linguistics* a autorem je Bernd Heine.

V první kapitole byl čtenář seznámen s autorovým životopisem a dílem tak, aby těchto znalostí mohl využít v dalších kapitolách a udělat si tak ucelený náhled nejen na problematiku gramatikalizace, ale také na postavení současné lingvistiky na příkladu konkrétní osobnosti.

Druhá kapitola si kladla za cíl seznámit čtenáře se základními teoretickými poznatky z oblasti gramatikalizace a uvést je do této problematiky tak, aby mohli své získané znalosti z této kapitoly později aplikovat při studiu přeložené části publikace.

Třetí kapitola byla posledním úsekem teoretické části této bakalářské práce a také teoretickým úvodem k části praktické. Jejím cílem bylo seznámit čtenáře s problémy, které při překladu nastaly.

Čtvrtá kapitola, a tedy hlavní kapitola této bakalářské práce, se snažila přeložit daný text tak, aby následně mohl sloužit jako studijní materiál odborné veřejnosti. Pro přehlednější uspořádání celé části byl také vytvořen poznámkový aparát na konci celé kapitoly. Jak již bylo zmíněno v úvodu, z důvodu zachování originality původního textu bylo také ponecháno číslování kapitol překládaného textu. Číslování v obsahu práce tedy obsahuje pouze hlavní název kapitoly a dále již není rozváděno.

Tato bakalářská práce se snaží doplnit chybějící místo v rámci přeložené odborné literatury na téma gramatikalizace. Přestože se tato problematika těší velké vážnosti a oblibě v zahraničních lingvistických kruzích, v českém prostředí má do dostupné literatury značné mezery, a proto věříme, že cílové skupině čtenářů bude nyní umožněno snadněji proniknout do tohoto odvětví jazykovědy.

6 Anotace

Autor diplomové práce: Nevludová Marie

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Univerzita Palackého v Olomouci

Studijní obor: česká a anglická filologie

Název práce: Bernd Heine – Grammaticalization (annotated translation).
(Komentovaný překlad odborného textu.)

Vedoucí práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Počet znaků: 99 975

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 28 + 113

Klíčová slova: Bernd Heine, gramatikalizace, překlad, gramatická forma, komentář, lexikální jednotka, desémantizace

Key words: Bernd Heine, grammaticalization, translation, grammatical form, annotated translation, lexical form, desemanticization

Hlavním cílem této bakalářské práce je překlad anglického odborného článku zaměřeného na gramatikalizaci. Cílem je tak přiblížit teorii gramatikalizace studentům, pro které je anglický originál obtížněji dostupný. Překlad je opatřen komentářem, který vysvětluje cizojazyčné termíny. Součástí této práce je kapitola představující autora článku a jeho nejnámější publikace. Dále kapitola pojednávající velmi obecně o teorii gramatikalizace. Poslední teoretická kapitola představuje hlavní překladatelské postupy s příklady z textu.

Annotation of the bachelor thesis:

The main aim of this bachelor thesis is to translate English technical text focused on grammaticalization. The main purpose is to provide a learning tool to Czech students. Annotated translation is focused on English terminology. This thesis includes a chapter focusing on the author of this article and also on his most famous works. Another chapter provides very brief and general information about the theory grammaticalization. The last theoretical chapter introduces the main translation methods with examples used from our text.

7 Resumé

This bachelor thesis focuses on translation of *Grammaticalization* by Bernd Heine. This article was published in *The Handbook of Historical Linguistics*.

The first chapter introduces the author of the article himself-Bernd Heine. The main focus is placed on his educational achievements as well as on the most important publications written about grammaticalization.

The second chapter focuses on the theory of grammaticalization itself and gives very general and brief information about this complex phenomenon.

The third and the last chapter of the theoretical outline of this thesis describes the main translatology methods introduced by Peter Newmark in *A Textbook of Translation* (1988). These methods were used for the translation of terminology

The most important part of this thesis is then the fourth chapter which is devoted to the translation of *Grammaticalization* – the eighteenth chapter of *The Handbook of Historical Linguistics* by Bernd Heine. The main purpose is to provide a complex description of the theory of grammaticalization. Footnotes provide the translation of english examples. The main purpose is to create a learning material for Czech speaking students. However, it requires a certain level of knowledge with the theory of grammaticalization as well.

8 Použitá literatura

- BERND, Heine. Curriculum Vitae.[online].[cit. 2017-02-05]. Dostupné z: <http://www.prof-bernd-heine.de>.
- BERND, Heine. Grammaticalization. In: JOSEPH, Brian D. a Richard D. JANDA, 2003 *The Handbook of Historical Linguistics*. Cambridge: Blackwell Publishing, s. 575–601. ISBN 1405127473.
- BYBEE, Joan, 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9781139487023.
- CAMPBELL, Lyle a Richard D. JANDA, 2001. Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems. *Language Sciences*, 23, s. 95.
- ČECHOVÁ, Marie a kol., 2008. *Současná česká stylistika*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. ISBN 978-80-7106-961-4.
- HEINE, Bernd a Heiko NARROG, 2011. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-958678-3.
- HEINE, Bernd a Tania KUTEVA, 2006. *The changing languages of Europe*. New York: Oxford University Press. ISBN 9780199297337.
- HEINE, Bernd, Ulrike CLAUDI a Friederika HÜNNEMEYER, c1991. *Grammaticalization: a conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0226325164.
- HEINE, Bernd. 1993. *Auxiliaries cognitive forces and grammaticalization*. New York: Oxford University Press. ISBN 9780195359275.
- HEINE, Bernd a Derek NURSE, 2008. *A linguistic geography of Africa*. New York: Cambridge University Press. ISBN 0521876117.
- HEINE, Bernd a Tania KUTEVA, 2002. *World Lexicon of grammaticalization*. New York: Cambridge University Press. ISBN 0521005973.
- ED. BY HEINE, Bernd, 2000. *African languages: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521666299.
- ENCYKLOPEDICKÝ SLOVNÍK ČEŠTINY, 2017. *CzechEncy* [online]. [cit. 2017-08-14]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>

- GALPERIN, Ilja R., 1971. *Stylistics*. Moskva: Vyššaja škola.
- GRYGOVÁ, Bohuslava, 2010. Překlad odborného textu. In: KNITTLOVÁ, Dagmar a kol. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, str. 203-213. ISBN 9788024424286.
- HOPPER, Paul J. a Elizabeth C. TRAUGOTT, 2003. *Grammaticalization*. 2nd ed. New York, NY: Cambridge University Press. ISBN 0521009480.
- HOPPER, Paul a Elizabeth C. TRAUGOTT, 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. 0521804213.
- HRDLIČKA, Milan, 2007. Odborný text a jeho translace. In: *Antologie teorie odborného překladu*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 65-72. ISBN 978-80-7368-383-2.
- KLABAL, Ondřej, 2014. *Peter Newmark a jeho přínos translatologii*. Praha, Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.
- KNITTLOVÁ, Dagmar a kol., 2010. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-244-2428-6.
- KNITTLOVÁ, Dagmar, 1990. *Funkční styly v angličtině a češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KURYŁOWICZ, Jerzy, 1965. *The Evolution of Grammatical Categories*. Diogenes 51, s. 55–71 In: CAMPBELL, Lyle a Richard D. JANDA, 2001. Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems. *Language Sciences*, 23, s. 95.
- LEHMANN, Christian, 2015. *Thoughts on grammaticalization*. Berlin: Language Science Press. ISBN 978-3-946234-05-0.
- MEILLET, Antoine, 1912. *L'évolution des formes grammaticales*. In: ROSSARI, Corinne, Claudia RICCI a Adriana SPIRIDON, 2009. *Grammaticalization and Pragmatics: Facts, Approaches and Theoretical Issues*. UK: Emerald Group Publishing. ISBN 9789004253193.
- MUNDAY, Jeremy, 2001. *Introducing translation studies: theories and applications*. New York: Routledge. ISBN 0415229278.
- NEWMARK, Peter, 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International. ISBN 0-13-912593-0.
- RAINER, Franz a kol., 2013. *Morphology and meaning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. ISBN 9027270937.

- SURINAM-ZEMĚ S MNOHA JAZYKY, 2014. *Light Point: Jazyková škola* [online]. Brno, 2014 [cit. 2017-08-14]. Dostupné z: <http://www.lightpoint.cz/surinam-zeme-s-mnoha-jazyky/>.

Seznam použité literatury v překládané kapitole:

- Anderson, John M. (1971). *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. London and New York: Cambridge University Press.
- Anderson, John M. (1973). *An Essay Concerning Aspect: Some Considerations of General Character Arising from the Abbé Darrigo's Analysis of the Basque Verb*. The Hague and Paris: Mouton de Gruyter. (Janua Linguarum, Series Minor, 167.)
- Anttila, Raimo (1989). *Historical and Comparative Linguistics*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (CILT, 6) [1st edn. pub. as Anttila 1972]
- Arends, Jacques (1986). Genesis and development of the equative copula in Sranan. In Muysken and Smith 1986 (pp. 103–27).
- Bisang, Walter (1996). Areal typology and grammaticalization: processes of grammaticalization based on nouns and verbs in East and mainland South East Asian languages. *Studies in Language* 20(3), 519–97.
- Brinton, Laurel J. (1998). *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press. (CSL 49.)
- Bopp, Franz (1816). *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen., lateinischen, persischen, und germanischen Sprache*. Frankfurt: Andreätschen.
- Bopp, Franz (1833). *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen*, vol. 1. Berlin: F. Dümmler, (Trans. M. Bréal as *Grammaire comparée* Paris, 1866)
- Bowden, John (1992). *Behind the Preposition: Grammaticalization of Locatives in Oceanic Languages*. Canberra: Australian National University. (Pacific Linguistics Series B, 107.) [M.A. thesis, University of Auckland, 1991.]
- Bruyn, Adrienne (1995). *Grammaticalization in Creoles: The Development of Determiners and Relative Clauses in Sranan*. Amsterdam: Instituut voor Functioneel Onderzoek van Taal en Taalgebruik.

- Bruyn, Adrienne (1996). On identifying instances of grammaticalization in creole languages. In Baker and Sylea 1996 (pp. 29–46).
- Burridge, Kate (1995). From modal auxiliary to lexical verb: the curious case of Pennsylvania German *wotte*. In Hogg and van Bergen 1995 (pp. 19–33).
- Bybee, Joan L., Perkins, Revere D., and Pagliuca, William, (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan L., Pagliuca, William, and Perkins, Revere D, (1991). Back to the future. In Traugott and Heine 1991b (pp.17–58).
- Bybee, Joan L. and Dahl, Östen (1989). The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language* 13 (1), 51–103.
- Bybee, Joan and Fleischmann, Suzanne (eds) (1995). *Modality in grammar and Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (TSL 32.)
- Campbell, Lyle (2001a). What’s wrong with grammaticalization? In Campbell 2001b (pp. 113–61).
- Campbell, Lyle (1991).Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. In Traugott and Heine 1991a (pp.285–99).
- Campbell, Lyle and Janda, Richard (2001), Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems. In Campbell 2001b (pp.93–112).
- Claudi, Ulrike and Heine, Bernd (1986). On the metaphorical base of grammar. *Studies in Language* 10(2), 297–335.
- Claudi, Ulrike (1993). *Die Stellung von Verb und Objekt in Niger-Kongo-Sprachen: Ein Beitrag zur Rekonstruktion historischer Syntax* Cologne: Universität zu Köln, Institut für Afrikanistik. (AMO, Afrikanistische Monographien,1.)
- Claudi, Ulrike (1994). Word order change as category change: the Mande case. In Pagliuca 1994 (pp. 191–232).
- Condillac, Étienne Bonnot de (1746). *Essai sur l’origine des connaissances humaines*. Paris.
- Craig, Colette G. (1991). Ways to go in Rama: a case study in polygrammaticalization. In Traugott and Heine 1991b (pp. 455–92).
- Croft, William (1990). *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and Aspct Systems*. Oxford: Blackwell.

- Devitt, Dan (1990). The diachronic development of semantics in copulas. *BLS* 16, 103–15.
- Devitt, Dan (1994). Copula constructions in crosslinguistic and diachronic perspective. Ph.D. dissertation, SUNY, Buffalo.
- Diessel, Holger (1999). *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (TSL 42.)
- Diewald, Gabriele (1997). *Grammatikalisierung: Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen: Niemeyer.
- Ebert, Karen H. (1991). Vom Verbum dicendi zur Konjunktion: Ein Kapitel universaler Grammatikentwicklung. In Bisang and Rinderknecht 1991 (pp. 77–95).
- Fleischman, Suzanne (1982). *The Future and Thought and Language: Diachronic Evidence from Romance*. Cambridge: Cambridge University Press. (CSL 36.)
- Frajzyngier, Zygmunt (1991). The *de dicto* domain in language. In Traugott and Heine 1991a (pp. 219–51).
- Frajzyngier, Zygmunt (1987). From verb to anaphora. *Lingua* 72, 155–68.
- Gabelentz, Georg von der (1901). *Die Sprachwissenschaft: ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. 2nd edn. Leipzig: Wiegand Nachfolger.
- Genetti, Carol (1986). The development of subordinators from postpositions in Bodic languages. *BLS* 12, 387–400.
- Genetti, Carol (1991). From postposition to subordinator in Newari. In Traugott and Heine 1991b (pp. 227–55).
- Givón, Talmy (1971). Historical syntax and synchronic morphology: an archaeologist's field trip. *CLS* 7, no. 1, 394-415.
- Givón, Talmy (1979). *On understanding Grammar*. New York: Academic Press.
- Givón, Talmy (1975). Serial verbs and syntactic change: Niger-Congo. In Li 1975 (pp.47–112).
- Givón, Talmy (1981). *On the development of the numeral „one“ as an indefinite marker*. *Folia linguistic Historica* 2(1), 35–53.
- Givón, Talmy (1976). Topic, pronoun and grammatical agreement. In Li 1976 (pp-149–88).

- Greenberg, Joseph H. (1978.) How does a language acquire gender markers? In Greenberg et al. 1978 (pp.47–82).
- Güldemann, Tom (2001). Quotative constructions in African languages: a synchronic and diachronic survey. Habilitationsschrift, University of Leipzig.
- Harris, Alice and Campbell, Lyle (1995). *Historical syntax in cross-linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, Martin (1990). The grammaticalization of passive morphology. *Studies in Language* 14(1), 25–72.
- Haspelmath, Martin (1998). Does grammaticalization need reanalysis? *Studies in language* 22(2), 315–51.
- Haspelmath, Martin (1999). Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* 37 (6), 1043–68.
- Haspelmath, Martin (1997a). *From space to time: Temporal Adverbs in the Worlds languages*. Munich and Nwcastle: Lincom Europa.
- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike, and Hünnemeyer, Friederike (1991). *Grammaticalization: A conceptual Framework*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd (1993). *Auxilieries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York and London: Oxford University Press.
- Heine, Bernd (1995). Conceptual grammaticalization and prediction. In Taylor and MacLaury 1995 (pp.119–35).
- Heine, Bernd (1992). Grammaticalization chains. *Studies in Languages* 16(2), 335–68.
- Heine, Bernd (1997b). *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd and Kuteva, Tania (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd and Reh, Mechthild (1984). *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Heine, Bernd (1994a). *A real influence on grammaticalization*. In Pütz 1994 (pp. 55–68).
- Himmelmann, Nikolaus (1997). *Deiktion, Artikel, Nominalphrase: Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Tübingen: Niemeyer.

- Hopper, Paul J. And Traugott, Elizabeth C. (1993) *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horne Tooke, John (1857). *Epea Pteroenta, or The Diversions of Purley*. 2 vols. London.
- Huber, Magnus (1996). The grammaticalization of aspect markers in Ghanaian Pidgin English. In Baker and Sylea 1996 (pp. 53–70).
- Isačenko, Alexander V. (1974) On “have” and “be” languages: a typological sketch. In Flier 1974 (pp. 43–77).
- Janda, Richard D. (2001). Beyond pathways and unidirectionality: on the discontinuity of language transmission and the counterability of grammaticalization. In Campbell 2001b (pp. 265–340).
- Joseph, Brian D. (2001a). Is there such a thing as “grammaticalization”? In Campbell 2001b (pp. 163–86).
- Kemmer, Suzanne E. (1993). *The Middle Voice*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (TSL 23.)
- Kilian-Hatz, Christa (1995). *Das Baka: Grundzüge einer Grammatik aus der Grammatikalisierungsperspektive*. Cologne: Institut für Afrikanistik, Universität zu Köln. (AMO, Afrikanistische Monographien, 6.)
- König, Ekkehard and Siemund, Peter (2000). Intensifiers and reflexives: a typological perspective. In Frajzyngier and Curl 2000a (pp. 41–74).
- König, Ekkehard (1985). Where do concessives come from? On the development of the concessive connectives. In Fisiak 1985 (pp. 263–82).
- König, Ekkehard (1988). Concessive connectives and concessive sentences: cross-linguistic regularities and pragmatic principles. In Hawkins 1988b (pp. 145–66).
- Kuryłowicz, Jerzy (1965). The evolution of grammatical categories. *Diogenes* 51, 55-71. [Repr. I Kuryłowicz (1976), *Esquisses linguistiques* (vol.2, pp. 38–54.) Munich: Fink.]
- Kuteva, Tania (2001). *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Kuteva, Tania (1998). On identifying an evasive gram: action narrowly averted. *Studies in Language* 22(1), 113–60.
- Li, Charles N. (1977). *Mechanisms of syntactic change*. Austin: University of Texas Press.

- Lehmann, Christian (1984). *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen , Theorie seiner Funktionen, Kompendium seiner Grammatik*. Tübingen: Gunter Narr.
- Lehmann, Christian (1985). *Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change*. *Lingua e Stile* 20(3), 303–18.
- Lehmann, Christian (1982 [1995]). *Thoughts on grammaticalization: A Programmatic Sketch*. Vol. 1 (1982). Cologne: Universität zu Köln, Institut für Sprachwissenschaft. (Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts.48.) [Pub. As *Thoughts on Grammaticalization*, Munich: LINCOM EUROPA, 1995.]
- Löfstedt, Bengt (1963). Zum Lateinischen possessiven Dativ. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen* 78, 64–83.
- Lord, Carol Diane (1993). *Historical Change in serial verb constructions*. Amsterdam. John Benjamins. (TSL 26.)
- Meillet, Antoine (1923). *Le développement du verbe “avoir”*. In *Festschrift Jacob Wackernagel zur Vollendung des 70. Lebensjahres* (pp. 9–13). Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Meillet, Antoine [1912 (1948)]. L'évolution des formes grammaticales. *Scientia (Rivista di Scienze)* 12 (26), 6. [Repr. In Meillet 1948 (pp.130–48).]
- Newmeyer, Frederick J. (1998). *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA: MIT press.
- Norde, Muriel (2001). Deflexion as a counterdirectional factor in grammatical change. In Campbell 2001b (pp. 231–64).
- Pagliuca, William (ed.) (1994). *Perspectives on grammaticalization*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (CILT 109.)
- Plag, Ingo (2002). On the role of Grammaticalization in creolization. In Gilbert 2002 (pp. 227–46).
- Plag, Ingo (1992). From speech act verb to conjunction: the grammaticalization of *taki* in Sranan. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 7 (1), 55–73.
- Plag, Ingo (1993). *Sentential Complementation in Sranan: On the Formation of an English- Based Creole Language*. Tübingen: Niemeyer.

- Poplack, Shana and Tagliamonte, Sali (1996). Nothing in context: variation, grammaticalization and past time marking in Nigerian Pidgin English. In Baker and Sylea 1996 (pp. 71–94).
- Ramat, Paolo (1992). Thoughts on degrammaticalization. *Linguistics* 30, 549–60.
- Ramat, Anna Giacalone and Hopper, Paul J. (eds.) (1998). *The Limits of Grammaticalization*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Romaine, Suzanne (1995). The grammaticalization of irrealis in Tok Pisin. In Bybee and Fleischman 1995 (pp. 1–39).
- Romaine, Suzanne (1999). The grammaticalization of the proximative in Tok Pisin. *Language* 75(2), 322–46.
- Ransom, Evelyn N. (1988). The grammaticalization of complementizers. *BLS* 14, 364–74.
- Sankoff, Gillian and Brown, Penelope (1976). The origins of syntax in discourse. *Language* 52, 631–66.
- Saxena, Anju (1998). The case of the verb “say” in Tibeto-Burman. *BLS* 14, 375–88.
- Saxena, Anju (1995). Unidirectional grammaticalization: diachronic and cross-linguistic evidence. *STUF (Sprachtypologie und Universalienforschung)* 48(4), 350–72.
- Schladt, Mathias (2000). The typology and grammaticalization of reflexives. In Frajzyngier and Curl 2000a (pp. 103–24).
- Sun, Chaofen (1996). *Word Order Change and Grammaticalization in the History of Chinese*. Stanford: Stanford University Press.
- Svorou, Soteria (1994). *The Grammar of Space*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. (TSL 25.)
- Sweetser, Eve E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metamorphological and Cultural Aspects of Semantics Structure*. Cambridge: Cambridge University Press. (CSL 54.)
- Traugott, Elizabeth C. (1980). Meaning-change the development of grammatical markers. *Language sciences* 2, 44–61.
- Traugott, Elizabeth C. (1985). Conditional markers. In Haiman (pp. 289–307).
- Traugott, Elizabeth C. (1986). On the origins of *and* and *but* connectives in English. *Studies in Language* 10(1), 137–50.

- Traugott, Elizabeth C. (1988). Pragmatic strengthening and grammaticalization. In Axmarker et al. 1988 (pp. 406–16).
- Traugott, Elizabeth C. and König, Ekkehard (1991). *The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited*. In Traugott and Heine 1991a (pp. 189–218).
- Traugott, Elizabeth C. (1989). On the rise of epistemic meaning in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65(1), 31–55.
- von Schlegel, Augustus W. (1818). *Observations sur la langue et littérature provençales*. Paris: Librairie Grecque-Latine-Allemande.
- von Humboldt, Wilhelm (1825). *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*: gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 17. Januar 1822. *Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* 401–30.
- Whitney, William Dwight (1875). *Life and Growth of a Language: An Outline of Linguistics Science*. New York: Appleton.
- Willet, Thomas (1988). *A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality*. *Studies in Language* 12 (1), 51–97.
- Wüllner, Franz (1831). *Über Ursprung und Urbedeutung der Sprachlichen Formen*. Münster: Theissingsche Buchhandlung.

